

ORGANITZACIÓ DE LA PRODUCCIÓ AGRÀRIA A LA CATALUNYA DEL SET-CENTS.

Llorenç Ferrer i Antoni Segura

El títol que ens va suggerir l'organització del II Congrés d'Història Moderna de Catalunya fou el que figura a l'encapçalament d'aquest treball. Hem d'advertir, però, que aquest títol desborda àmpliament el contingut del treball que avui presentem. Una anàlisi exhaustiva de l'organització de la producció agrària a la Catalunya del segle XVIII hauria d'ocupar-se d'una diversitat de qüestions -condicions climàtiques i edofològiques; parcel·lació de la terra; estructures de la propietat i de les explotacions; tècniques, sistemes de conreu, especialització agrícola i nivells i característiques de la comercialització dels productes agraris; qualificació i condicions de treball dels productors; etc. que és impossible de resumir en les pàgines que seguixen. L'obra de Pierre VILAR i el recent estat de la qüestió de Carlos MARTINEZ SHAW sobre la Catalunya del segle XVIII forneixen una clara visió de conjunt de la majoria d'aquests aspectes i de llur evolució al llarg del segle (1).

En aquest treball, ens centrarem bàsicament en l'anàlisi de les estructures de la propietat de la terra, dels sistemes d'explotació i de la distribució de conreus a què donà lloc l'expansió agrària del setcents. Propietat de la terra i sistemes d'explotació condicionen l'organització de la producció, mentre que la distribució de conreus pot considerar-ne en part, però no exclusivament, el resultat de l'esmentada organització. Per tots aquests temes es disposa d'importants aportacions recents en les que fonamentarem el nostre treball. Abans, però, intentarem quantificar breument la importància de l'expansió.

El creixement agrari del segle XVIII es manifestà, sobretot, a tres nivells: ampliació de les terres de conreu, increment de la superfície regada i especialització vitícola. A pesar dels problemes de fiabilitat dels cadastres del segle XVIII -especialment per seguir l'especialització agrària- no manquen exemples per mesurar la importància del creixement (2). El quadre 1 recull

- 1.- Pierre VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna. III. Les transformacions agràries del segle XVIII català*. 2a edició, Edicions 62, Barcelona, 1975; Carlos MARTINEZ SHAW, "La Catalunya del siglo XVIII bajo el signo de la expansión" a Roberto FERNANDEZ, Ed., *España en el siglo XVIII. Homenaje a Pierre VILAR*, Crítica, Barcelona, 1985: 55-131.
- 2.- Sobre els problemes de fiabilitat d'aquesta font d'origen fiscal veure Antoni SEGURA i MAS. "El Cadastre: la seva història (1715-1845. - i la seva importància com a font documental", *Estudis d'Història Agrària*, N.4, Barcelona, 1983: 129-143.

una motra de l'increment de l'àrea conreada a diferents poblacions catalanes (3). Tot i que la mostra és molt reduïda pot observar-se com totes les poblacions -amb les excepcions de Su i Talavera coneixen un increment de la superfície conreada que oscil·la, pels cadastres de Patiño (els del 1716 i 1722-23), entre un mínim del 25,8% (el Vilosell) i un màxim del 215,4% (Térmens) el terme mig es situa en 70,3%-. Els cadastres de la reforma de SARTINE (els del 1737) denoten que, a mitjan dels anys 1730, la més gran part de les terres desocupades durant el segle XVII i/o la Guerra de Successió, ja tornaven a ser conreades. El creixement extensiu, sense desaparèixer, perd importància a partir de llavors i cedeix el protagonisme a l'especialització agrícola. A la major part de les poblacions considerades, l'augment dels percentatges de les terres dedicades al conreu de la vinya i, en menor mesura, de les terres de regadiu posa l'accent en la profundització d'aquesta especialització (4).

QUADRE 1: Increment de la superfície conreada i distribució dels conreus a diferents poblacions catalanes.

Població	EXTENSIÓ SUPERFÍCIE CONREADA			EXTENSIÓ SUPERFÍCIE CONREADA		
	1716-1740			1741-1800		
	Extensió terres de conreu	%regadiu sobre total conreus	%vinya sobre total conreus	Extensió terres de conreu	%regadiu sobre total conreus	%vinya sobre total conreus
Barcelona (Barcelonès)	2869,4 Ms. (1723)	5,4	1,9	3021,9 Ms. (1793)	6,5	4,8
Calella (Maresme)	994,4 Ms. (1737)	1,6	71,1	996,7 Qs. (1758)	1,4	71,8
Fulleda (Garrigues)	183,0 Js. (1716)	*	10,9	499,0 Js. (1763)	0,4	14,1
Lleida (Segrià) (4)	5528,7 Js. (1716)	92,8	3,2	8711,0 Js. (1754)	97,9	6,8
Manresa (Bages)	6153,4 Qs. (1737)	25,4	56,4	6199,4 Qs. (1789)	25,4	56,8
Puiggrós (Garrigues)	219,0 Js. (1716)	*	-	494,1 Js. (1745)	0,2	0,2
Reus (Baix Camp)	1507,5 Hs. (1716)	1,9	54,9	2451,8 Hs. (1750)	11,4	67
Sitges (Garraf)	812,0 Js. (1716)	4,1	74,9	1285,7 Js. (1772)	3,9	71,9
Su, Terme de (Solsonès)	379,5 Qs. (1716)	-	4,7	163,2 Qs. (1756)	0,8	13,9
Talavera (Segarra)	682,1 Js. (1722)	0,1	2,7	494,4 Js. (1749)	0,3	13,0
Talladell, el (Urgell)	311,0 Js. (1716)	*	3,2	730,4 Js. (1749)	5,4	9,3
Térmens (Noguera)	170,0 Js. (1716)	*	5,9	536,2 Js. (1751)	30,7	3,8
Vilosell, el (Garrigues)	361,0 Js. (1716)	*	3,3	454,2 Js. (1763)	0,8	14,0

Hs.= Hectàrees Js.= Jornals Ms.= Mujades Qs.= Quarteres *= No hi consta

1.- La distribució del 1716 no inclou les terres d'eclesiàstics que representaven 827 jornals (Enric VICEDO, ob. cit., 1982:61).

3.- El quadre l'hem elaborat amb les dades que proporcionen els següents autors (entre parèntesi la població): Jordi ANDREU I SUGRANYES, "Població i relacions socials a l'agricultura de Reus: segles XVIII i XIX", *Manuscrits. Revista d'Història Moderna*, N.2, 1985:80 (Reus); Llorenç FERRER i ALOS, *Pagesos, Rabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987:269-270 (Manresa); Ma. Teresa MORA i VILA, *Societat i economia, Calella 1737-1758*, Tesi de llicenciatura, inèdita, Universitat de Barcelona, 1987:65 i 126 (Calella); Ma. Josep MONTSERRAT i ROBERT, *Estudi Econòmic de Sitges durant el segle XVIIIè*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges, 1985:75 i 111 (Sitges); Ramon PLANES i ALBET, *El creixement econòmic del segle XVIII a la Catalunya interior: Aproximació al cas de Solsona i la seva comarca*, tesi de llicenciatura, inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1983:120-121 (terme de Su); Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ, "L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1723-1823/41", *El Pla de Barcelona i la seva història*, Edicions de la RIUS, "Propietat, accés a la terra i distribució dels ingressos a la Lleida del segle XVIII", Recerques, N.12, 1982:82 (Lleida) i *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida (segle XVIII)*, Tesi doctoral, inèdita, 2 vols., Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 1987, I:182-183 i 249 (Fulleda, Puiggrós, Talavera, el Talladell, Térmens i el Vilosell).

4.- El cas de Lleida pot semblar contradictori ja que les terres de regadiu representaven el 92,8% de les terres de conreu el 1716 encara que la inclusió de les terres dels eclesiàstics podria fer variar aquest percentatge i només el 79,9% el

És evident que les característiques del creixement agrari català i les formes d'organització de la producció agrària pre-existents guarden algun tipus de relació. En general, es pot dir que aquestes condicionen les característiques d'aquest creixement al mateix temps que les noves necessitats sorgides d'aquest modifiquen progressivament aquelles. Enric VICEDO realitza una anàlisi de la parcel·lació de la terra a les terres de Lleida que il·lustra força bé el que volem dir. Una mostra de tretze poblacions li serveix a VICEDO per demostrar la forta fragmentació parcel·lària que existia abans d'iniciar-se el procés de colonització agrària del set-cents: de les 1516 parcel·les que comprenien les tretze localitats només el 4,42% superaven els 10 jornals; a l'altre extrem ens trobem amb un 74,67% de parcel·les que no superen els 2 jornals (5). Com conclou VICEDO, "aquesta fragmentació extrema de la terra cultivada... no pot ésser la base per satisfer les necessitats creixents de cereals i d'altres productes que l'augment de la població implicarà a la segona meitat del segle XVIII. I menys per garantir uns excedents que podran ésser comercialitzats i destinats al litoral català. Una producció massiva de cereals no es pot fer amb aquesta infraestructura minufundista. La colonització agrària, si vol reixir, ha de passar per una alternativa no minufundista... L'anàlisi dels establiments realitzats... confirma que les terres repartides foren d'extensió major que la mesura mitjana existent a la majoria de les poblacions. Aquest intent de superar l'extrema fragmentació de la superfície agrícola es veurà recompensat per unes produccions majors" (6). El cas estudiat per VICEDO denota com la nova colonització agrària es veu forçada a adoptar una extensió mitjana dels establiments que serveixi per superar els obstacles al creixement agrari que imposava la forta fragmentació parcel·lària pre-existent.

1. Les estructures de la propietat de la terra

És obvi que un dels elements que condicionen l'accés a la terra dels productors és l'estructura de la propietat existent en un moment donat a un lloc determinat. Al seu torn, les formes d'accés a la terra dels productors són un dels condicionants més immediats de les formes d'organització de la producció agrària. Creiem, per tant, totalment pertinent intentar precisar les característiques de la propietat de la terra a la Catalunya del segle XVIII. Tanmateix, no podem deixar de fer dues observacions: ni l'estructura de la propietat de la terra constituïa l'únic element decisiu per regular les formes d'accés del productor a la terra, ni tampoc es pot oblidar que les classes dominants a l'Antic Règim disposaven d'altres mecanismes -no necessàriament relacionats amb la propietat de la terra- per extreure l'excedent pagès.

1754. Al mateix temps, però, el regadiu ha passat de 5133,17 jornals el 1716 a 6962 jornals el 1754. Tanmateix, l'increment del secà (+ 323,34 jornals), de la vinya (+ 415,13 jornals) i, sobretot, de les oliveres (inexistents el 1716 i 2239 jornals el 1754) ha estat en conjunt molt més important. L'explicació, segons Enric VICEDO, ob.cit., 1982:77 i ss. cal cercar-la en els elevats preu dels arrendaments de les parcel·les de regadiu: "la colonització de les terres de secà fou una alternativa per als pagesos sense fortuna" que amb el creixement demogràfic del set-cents augmentaren en gran nombre. Així, per exemple, el nombre de jornalers passà de 204 el 1716 a 1204 el 1787 (Enric VICEDO, ob.cit., 1982:63).

5.- Enric VICEDO, ob. cit., 1987, I:194-207. Les tretze localitats de les que VICEDO reconstrueix l'estructura parcel·laria (veure ps. 196-199.- són les següents: Fontllonga (Noguera.-, La Fullola (Urgell), Fullela (Garrigues), Miralcamp (Segrià), Preixens (Noguera), La Sentiu (Noguera), El Soleràs (Garrigues), Sonadell (Segrià), Talavera (Segarra), Térmens (Noguera), Tiurana (Noguera), Torrefeta (Segarra.- i El Tossal (Noguera).

A mitjan del segle XVIII trobem una estructura parcel·laria similar a l'antic Corregiment de Tarragona (es tracta d'una mostra de 10 pobles: Altafulla Tarragonès, Duesaigües Baix Camp, El Catllar Tarragonès, Les Irlas Baix Camp, Montblanc Conca de Barberà, Montroig Baix Camp, Riudecols Baix Camp, Riudoms Baix Camp, Vilallonga Tarragonès i Vilaverd Conca de Barberà.-: només el 3,9% de les parcel·les superen els 10 jornals el 75,3% no superen els 2 jornals (Equipo del Departamento de Historia Moderna de Tarragona. "Aproximación a un estudio de la agricultura del Corregimiento de Tarragona en la primera mitad del siglo XVIII a través de Real Catastro" a L.J. NAVARRO MIRALLES (Coordinador.-, *Siglo XVIII. Una aproximación interdisciplinar*, Departamento de Historia Moderna, Facultad de Filosofía y Letras de Tarragona, Universidad de Barcelona, 1983:551).

6.- Enric VICEDO, ob.cit., 1987, I:200 i 202.

Per tal de tenir una primera aproximació al tema de la propietat ens ha semblat oportú reduir el màxim d'informació disponible a una mesura estadística que facilités la comparació de les diferents estructures que a hores d'ara coneixem. Hem optat per elaborar els coeficients de GINI, que mesuren el grau de concentració de la propietat de la terra, de la major part de les localitats de las que s'ha realitzat l'anàlisi de l'estructura de la propietat en base al Cadastre (7). Al quadre 2 es recull la informació disponible (8).

QUADRE 2: COEFICIENTS DE GINI PER PERÍODES I REGIONS, S. XVIII-PRIMER TRÇ S. XIX

REGIÓ I	PRIMERA MEITAT SEGLE XVIII	SEGONA MEITAT SEGLE XVIII/ PRIMER TERÇ SEGLE XIX
Barcelona (Barcelonès) (1723 i 1793) (1)	0,534	0,584 0,571 (el 1823/41)
Calella (Maresme) (1737 i 1758)	0,545	0,547
Premià (Maresme) (1736)	0,647	
REGIÓ II		
Begur (Baix Empordà) (1736)	0,548	
Cadaqués (Alt Empordà) (1716)	0,605	
Castell d'Aro (Baix Empordà) (1731)	0,699	
L'Escala (Alt Empordà) (1716)	0,732	
Llançà (Alt Empordà) (1819)		0,463
Lloret (La Selva) (1750)	0,862	

7.- A l'hora d'escollir una mesura estadística que permetés una comparació de conjunt dels diferents casos estudiats, ens ha semblat que el coeficient de GINI resultava la mesura més idònia. D'una banda, permet reduir el grau de concentració de la propietat a un valor entre 0 i 1 que facilita la comparació. D'altra banda, és la mesura estadística que permet comparar un major nombre de casos.

Tanmateix, el coeficient de GINI presenta algunes limitacions. De primer, el coeficient de GINI mai pot arribar a substituir totalment a la comparació directa de les estructures ja que mesura el grau de concentració però, no ens diu res, per exemple de les diferents polaritzacions que poden presentar aquelles o del contingut i les característiques de la petita, mitjana i gran propietat. En segon lloc, a vegades, tendeix a donar valors semblants a estructures força diferents ja que al tractar-se d'una mesura estadística obtinguda a partir de la distribució en intervals de les freqüències és difícil encabir-hi la diferenciació entre els diferents tipus de propietat que defineix cada autor però que no tenen una definició estadística. Així, pot succeir, per exemple, que Palafrugell, on no existia la gran propietat, presenti un major grau de concentració que Cadaqués, on si era present la gran propietat. Finalment, el càlcul del coeficient de GINI requereix un mínim d'intervals ja que, en darrera instància, el que mesura és la relació entre la superfície de la corba de LORENZ i la superfície del triangle isósceles on es troba inscrita la corba. Com aquesta és irregular, pocs intervals equivlen a pocs punts de definició i, per tant, un càlcul molt groller i imperfecte de la superfície de la corba. Així, hem hagut de renunciar al càlcul del coeficient de GINI d'algunes localitats per les que es disposa d'estudis sobre la seva estructura de la propietat. En definitiva, al quadre només recull els coeficients de GINI d'aquelles localitats de les que els autors o bé subministren el dit coeficient (Artés, Barcelona, Calders, Castelladral.-, Cervera, Manresa, Navarcles, Rajadell i Rocafort), o bé reproduïxen apèndixs a partir dels quals i prèvia distribució dels grups de propietat és possible el seu càlcul (Premià i Olp), o bé, finalment, quan els autors subministren l'estructura de la propietat distribuïda en un mínim de sis intervals (la resta de localitats que figuren en el quadre). El càlcul a partir d'un número menor d'intervals resulta problemàtic i poc fiable.

8.- Els coeficients de GINI o les estructures de la propietat o apèndixs que han serveit per elaborar-los amb qué ha estat confeccionat el quadre 2 procedeixen dels treballs dels següents autors (entre parèntesi la localitat o localitats corresponents a cada treball): Jordi ANDREY i SUGRANYES, ob.cit., 1985:74,89 i 90 (Reus); Yvette BARBAZA, *Le paysage humain de la Costa Brava*, Armand Colin, París, 1966: quadre X i quadre XXI (Begur, Cadaqués, Castell d'Aro, L'Escala, Llançà, Lloret, Mont-ras, Sant Feliu de Guíxols, Sant Joan de Palamós, Santa Cristina d'Aro, Torroella de Montgrí); José BRINGUE PORTELLA, *El "Pallars Mitjà" en el siglo XVIII: Un caso de estancamiento*, Tesis de llicenciatura, inèdita, Universitat de Barcelona, 1978:104 (Olp); Llorenç l'ERRER, ob. cit., 1987:229, 243 i 267 (Artés,

QUADRE 2 (Continuació)

Mont-ras (1819)		0,616	
Sant Feliu de Guixols (baix Empordà) (1736)	0,436		
Sant Joan de Palamós (Baix Empordà) (1716)	0,690		
Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) (1731)	0,744		
Torroella de Montgró (Baix Empordà) (1716)			
REGIÓ IV			
Montblanc (Conca de Barberà) (1731)	0,716		
Reus (Baix Cam) (1750 i 1816)	0,551	0,632	
REGIÓ VII			
Artés (Bages) (1774)		0,673	
Calders (Bages) (1741)	0,775		
Castelladrall (Bages) (1741)	0,413		
Manresa (Bages) (1737 i 1789)	0,487	0,535	0,590 (el 1832)
Navarcles (Bages) (mitjan segle XVIII)	0,140		
Rocafort (Bages) (nitjan segle XVIII)	0,393		
REGIÓ VIII			
Cervera (Segarra) (1744/45)	0,569		
Fontllonga (Noguera) (cap a 1740) (2)	0,337		
Fuliola, La (Urgell) (cap a 1740)			
Fulleda (Garrigues) (cap a 1740)	0,485		
Lleida (1716, 1785) (3)	0,438	0,443	
Miralcamp (Segrià) (cap a 1740)	0,507		
Preixens (Noguera) (cap a 1740)	0,460		
Seniu, La (Noguera) (cap a 1740)	0,199		
Soleràs, El (Garrigues) (cap a 1740)	0,105		
Sonadell (Segrià) (cap a 1740)	0,313		
Talavera (Segarra) (cap a 1740)	0,484		
Térmens (Noguera) (cap a 1740)	0,325		
Tiurana (Noguera) (cap a 1740)	0,487		
Torrefeta (Segarra) (cap a 1740)	0,361		
Tossal, El (Noguera) (cap a 1740)	0,423		
REGIÓ IX			
Castelló de Farfanya (La Noguera)	0,468		
Olp (Pallars Sobirà) (1716)			

Calders, Castelladrall, Manresa, Navarcles, Rajadell, Rocafort); Llorenç FERRER, Antoni SEGURA, Jaume SUAU, "L'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona durant la segona meitat del segle XIX", *Estudis d'Història Agrària*, N.6, 1986:133 (Barcelona); Andreu GUIU i PUYOL, *Un poble de la Catalunya de Ponent al segle XVIII: Castelló de Farfanya*, Tesi de llicenciatura, inèdita, Universitat de Barcelona, 1981 (Castelló de Farfanya); Ma. Teresa MORA i VILA, ob.cit., 1987:80 i 131 (Calcella); Josep M. PORTA i BALANYA, *La vila de Montblanc en el segon quart del segle XVIII*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1986:157 (Montblanc); Enric TELLO, "propietat agrària i percepció de rendes. El paper de l'endeutament de la distribució social de les terres (Cervera 1744-45)", *Estudis d'Història Agrària*, N.6, 1986:65 (Cervera); Enric VICEDO, ob. cit., 1982:63 i 73 (Lleida); Enric VICEDO, ob.cit., 1987,II:636-639 (Fontllonga, La Fuliola, Fullea, Miralcamp, Preixens, La Seniu, El Soleràs, Sonadell, Talavera, Térmens, Tiurana, Torrefeta, El Tossal); Josep VINALS i IGLESIAS, *Premià a començaments del segle XVII: Un assaig d'història econòmica local*. Caixa d'Estalvis Laietana/Editorial Rafael Dalmau, Mataró/Barcelona, 1983:209-216 (Premià).

QUADRE 2 (Continuació)

N	37	8
MITJANA ARITMÈTICA	0,502	0,557
COEFICIENT DE VARIACIÓ	35,48%	13,47%

Entre parèntesis figura l'any del repartiment cadastral que ha servit de base als diferents autors per confeccionar les estructures de la propietat de la terra de les localitats recollides en el quadre.

El coeficient de GINI de les terres de la ciutat de BARCELONA s'ha calculat sobre l'estructura de la propietat de secà que era el conreu predominant (el 88,24 % de les terres encadastrades i el 92,75% de les conreades el 1723 i el 81,42 % i el 91,54%, respectivament, el 1823/41): Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ, ob. cit., 1984:302.

Enric VICEDO, ob. cit., II:445-447, després d'elaborar l'estructura de la propietat de Fontllonga i de 12 localitats més de les terres de Lleida -totes elles recollides en el quadre-, distingeix tres tipus de poblacions en funció de les estructures de la propietat que presenten: Tipus 1 (La Luliola, Fulleda i Miralcamp), poblacions amb forta concentració de la propietat; Tipus 2 (El Soleràs, Tèrmens i Tiurana), poblacions amb una atomització de la propietat; Tipus 3 (Fontllonga, LaSeniu, Sonadell, Torrefeta i El Tossal), poblacions amb una situació intermèdia a la dels tipus 1 i 2.

L'estructura de la propietat a partir de la que s'ha calculat el Coeficient de GINI no inclou la propietat eclesiàstica el 1716. En canvi, l'estructura de la propietat que ha servit per calcular el coeficient de GINI del 1785 si inclou la propietat eclesiàstica: Enric VICEDO, ob. cit., 1982:61 i 73

El quadre posa en relleu algunes qüestions que voldríem comentar (9). De primer, una de caràcter formal sobre el nivell de la recerca: la manca d'estudis per la segona meitat del segle XVIII, la qual cosa dificulta extraordinàriament el nostre coneixement respecte als canvis experimentats per les estructures de la propietat i la seva relació amb el creixement agrari de la segona meitat del set-cents. En aquest sentit, a hores d'ara només estem en condicions d'avançar tot un seguit d'hipòtesis que més endavant plantejarem. En segon lloc, la Catalunya de la primera meitat del segle XVIII es caracteritza per presentar uns nivells de concentració de la propietat força moderats. La mostra de 37 localitats pensem és prou representativa i el terme mig dels coeficients de GINI d'aquestes localitats es situa en 0,502 (10). Per últim, els índexs de concentració de la propietat més elevats es donen sempre a les comarques litorals. Excepció feta de Sant Feliu de Guíxols, els coeficients de GINI corresponents a localitats de les comarques litorals es situen sempre per damunt de la mitjana de Catalunya i en una tercera part dels casos superen el 0,7. Contràriament, excepció feta de Calders, les concentracions més febles es donen sempre a les comarques interiors i més d'un 40% de les localitats no arriben a superar el valor 0,4. En

9.- Cal insistir, no obstant, que els resultats de la comparació s'han de prendre amb una certa precaució i només com una primera aproximació al tema de les estructures de la propietat. Som conscients que intentar sintetitzar situacions molt heterogènies implica un cert risc d'homogenitzar realitats força diferents. Tanmateix, creiem que aquest primer nivell d'aproximació no només resulta vàlid sinó, en molts aspectes, clarificador.

10.- A tall de comparació, a la zona de muntanya de Mallorca, de predomini de la gran propietat, hom obté el 1818 els següents coeficients de GINI: Bunyola, 0,746; Pollença, 0,835; Puigpunyent, 0,819 (Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ, "Aproximació a l'estudi de la pagesia mallorquina al primer terç del segle XIX", *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, N.835, T.XXXVIII, any XCVII, 1981:398-401). A una regió minifundista, com "tierra" de Chantada, comarca interior a cavall de les quatre províncies gallegues, el 1753 observem, segons les dades del Cadastre d'ENSENADA corresponents a tretze parròquies, un índex de concentració de les explotacions agràries del 0,383 (Ramón VILLARES, *La propiedad de la tierra en Galicia. 1500-1936*, Siglo XXI, Madrid, 1982:22. Finalment, a una comarca de gran concentració de la propietat, com la de Los Llanos de Albacete a la Manxa oriental, les distribucions de la propietat segons les dades del Cadastre d'ENSENADA donen lloc als següents coeficients de GINI: Barrax, 0,739; Valdeganga, 0,855; Balazote, 0,975 (Juan ROMERO GONZALEZ, *Propiedad agraria y Sociedad rural en la España Mediterránea*, Ministerio de Agricultura Pesca y Alimentación, Madrid, 1983:202, 219 i 226).

general, i malgrat la imperfecció d'alguns coeficients de GINI com a conseqüència de la poca fiabilitat de la documentació cadastral, podríem dir que aquelles comarques destinades a conèixer una transformació més profunda de la seva agricultura al llarg del set-cents són les que presenten inicialment una major concentració de la propietat de la terra. L'excepció seria el Bages, comarca de la Catalunya Central que coneixerà una forta especialització vitícola, que, no obstant, tret de Rajadell i Rocafor, presenta els coeficients de GINI més elevats de les comarques interiors.

En un treball recent proposàvem dos models descriptius per analitzar l'estructura de la propietat de la terra al set-cents català (11). El de les terres situades al voltant de localitats importants amb una presència més o menys intensa d'activitats no agràries i el del predomini de la masia, fora dels nuclis habitats, a la Catalunya vella oriental. La fixació amb caràcter funcional d'aquests dos models no exclouïa l'existència d'altres variants encara poc conegudes (12). Creiem que aquests dos models segueixen essent vàlids per intentar una aproximació global i de síntesi a la problemàtica de les estructures de la propietat de la terra a la Catalunya del segle XVIII (13). Volem observar, no obstant, que la utilització d'aquests dos models no exclou l'existència de zones on conflueixen les característiques dels dos.

1.1. El predomini de la masia a la Catalunya Vella oriental

No ens extendrem excessivament en el cas de la Catalunya vella oriental que creiem prou conegut a partir dels treballs d'Ignasi TERRADAS (14). En aquestes comarques, el procés de

- 11.- Antoni SEGURA i MAS, "L'arrendament de drets senyoriais, la conflictivitat social entorn de les institucions senyoriais i la propietat de la terra a Catalunya (finals segle XVIII-començament segle XI), Fundació de la Caixa de Pensions, Barcelona, 1986:13-55 (veure especialment les ps. 38 i ss.).
- 12.- El cas més colpidor era el de la Catalunya Nova on la masia, com a unitat d'explotació agrària fonamental situada fora dels nuclis habitats, no existia o no assolí la importància que tenia a la Catalunya Vella oriental. La manca de monografies locals o comarques d'aquesta part de Catalunya no permetia avançar excessives hipòtesis sobre quin era el comportament de la propietat a la Catalunya Nova. No obstant, recentment, han aparegut tot un seguit de treballs que ens permeten conèixer millor les estructures de la propietat de la terra a la Catalunya Nova: Jordi ANDREU i SUGRANYES, ob.cit., 1985; Ma. Josep MONTSERRAT i ROBERT, ob.cit., 1985; Josep M. PORTA i BALANYA, Ob.cit., 1986; Enric TELLO, ob.cit.; 1986 i *Pagesos, menestrals i rendistes. Cervera i la Segarra en l'arrencada industrial catalana (1702-1861)*, 4 vols. Tesi de Doctorat, inèdita, Universitat de Barcelona, 1987; Enric VICEDO ob.cit., 1982 i 1987, i "Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (Segle XVIII)" a VVAA, *Terra, treball i propietat*, Crítica, Barcelona, 1986:278-301.
D'altra banda, el Departament d'Història de Tarragona fa anys que s'ocupa de diverses qüestions relacionades amb l'agricultura set-centista de l'antic Corregiment de Tarragona i veure com a resum dels treballs realitzats l'article citat a la nota 5). Actualment s'estan realitzant diferents treballs sobre les estructures de la propietat dels que esperem que molt aviat es facin públics els resultats.
Entre els casos més extrems i menys coneguts es trobaria, sens dubte, el de la Vall d'Aran on, segons Pierre VILAR, ob. cit., 1975,III:560, regnava "la petita propietat pròpiament dita".
- 13.- Tot model simplifica la realitat i redueix la informació. El seu objectiu és precisament aquest, reduir una realitat, sovint massa complexa, a unes poques variables que facilitin la capacitat d'abstracció i, en darrera instància, la comprensió. Per tant, som totalment conscients que a l'hora de proposar operar funcionalment amb aquests models estem encabint dins un mateix conjunt realitats i situacions molt diferents. Tanmateix, pensem, que el diferenciar, per exemple, el cas de les terres situades al voltant de localitats importants resulta pertinent puix aquestes presenten un mínim denominador comú: la presència del capital urbà i no entrem ara en la caracterització d'aquest concepte que òbviament té continguts diferents segons es tracti d'una o altra localitat entre els propietaris de terres de la rodalia. En aquest sentit, i malgrat les fortes diferències existents entre elles, és evident que el cas de les terres de Barcelona, Calella, Cervera, Lleida, Manresa, Reus, Sitges, etc. és radicalment diferent del cas de Castelladral, Castello de Farfanya o Olp, on la població pagesa no és que predomini sinó que és exclusiva.
- 14.- Ignasi TERRADAS, *El món històric de les masies*, Curial, Barcelona, 1984, *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservador a la muntanya catalana*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987. Les consideracions que segueixen estan extretes del treball citat a la nota 11 (veure ps. 51 a 53) i es basen, fonamentalment, en els dos treballs citats i en els de Llorenç FERRER, ob.cit., 1987. "La diferenciació social pagesa" a VVAA, *Orígens...*,ob.cit., 1986:81-100 i "Notes sobre la formació dels grups socials a la Catalunya Central" a VVAA, *Terra...*,ob.cit., 1986: 321-43.

producció agrària s'organitzava fonamentalment entorn de la masia que s'erigia en la principal unitat de producció. Les masies concetraven les millors terres disponibles gràcies a un procés secular de selecció que, segons Pierre VILAR, arrancaria dels "pagesos més importants sorgits del despoblament de la fi de l'Edat mitjana, de la concentració de masos despoblats, de la Sentència de Guadalupe i del conservadurisme tradicional pel sistema de l'hereu únic" (15). Després de la crisi del segle XVII assistim a un procés d'engrandiment i d'estabilització dels emfitèutes de mas, que es perllonga i s'accentua al llarg del set-cents. Durant aquest període una pacient política d'aliances matrimonials (els casaments hercu-pubilla) i la institució de l'hereu donaran lloc a la progressiva fusió/concentració dels patrimonis familiars. En aquest procés iniciat a mitjan el sis-cents observem, però, dos elements que el diferencien d'etapes expansives anteriors. D'una banda, es tendeix cap a una major estabilitat dels pagesos-propietaris de mas, que condueix a una disminució del seu nombre i de la mobilitat que els havia caracteritzat anteriorment (16) i, d'altra banda, es procedeix a l'engrandiment dels masos a través de compres successives efectuades a redós d'un procés, primer de dificultats (les primeres dècades de la centúria) i després d'expansió agrària, favorable a certs sectors de la pagesia benestant propietària de mas - però no a tots perquè també n'hi ha que s'endeuten -, però, sovint, desfavorable a d'altres sectors de la pagesia, als qui l'endeutament obliga a vendre les seves terres.

Els masos de la Catalunya Vella eren establiments emfitèutics realitzats pels possessors del domini directe. El possessor de mas era un quasi-propietari que pagava uns drets que tendiren a devaluar-se durant el segle XVIII. Al Ripollès i al Bages sembla confirmar-se que, tal com afirmava Pierre VILAR (17), en el cas dels vells emfitèutes (18), la conjuntura alcista dels preus de la segona meitat del segle contribuï a devaluar ràpidament els censos fixos en metàl·lic que percebia el propietari eminent: "*l'origen llunyà de l'establiment i l'estabilització de la quasi-propietat al llarg del segle tendrien a devaluar encara més aquests (en reduir les possibilitats d'ingressos per transmissions no hereditàries o d'actualització del cens o de recuperació del domini útil per l'aplicació del dret de fadiga)*" (19).

A finals del segle XVIII la producció de les grans masies no es destinava la fonamentalment a l'autoconsum sinó al mercat. S'havien convertit en el nucli que organitzava la producció agrària i on confluen els excedents produïts per diversos sistemes d'explotació de la terra. Com diu VILAR, en aquest món complex i sovint idealitzat pels "*filòsofs amants de la natura al segle XVIII, com, al segle XIX, pels literats tradicionals i els sociòlegs conservadors*" (20), no tot era el que aparentava ésser.

15.- Pierre VILAR, "La fi dels elements feudals i senyorials a Catalunya al segle XVIII i XIX", *L'Avenç*, 1977:77.

16.- La disminució ve provocada per la desaparició de llinatges que per aliança matrimonial són absorbits per d'altres patrimonialment més importants. També són considerables els patrimonis que canvien de mans a causa de l'endeutament. En aquest cas, al Bages, observem que els nous propietaris no sempre són pagesos. A partir de la segona meitat del segle XVIII aquest canvi de mans dels masos fou, sovint, una de les formes de penetració del capital urbà al camp, sobretot, quan es tractava de masies situades a prop de nuclis urbans importants. En aquests casos el traspàs de la propietat no suposava sempre la desaparició de l'antic propietari endeutat i aquest, freqüentment, romanía al mas en qualitat ara de masover.

17.- Pierre VILAR, ob.cit., 1975, III:560.

18.- Fem aquesta distinció perquè el cas dels nous establiments realitzats durant el segle XVIII és totalment diferent, com podem comprovar a les terres de Lleida segons els treballs d'Enric VICEDO, ob.cits., 1986 i 1987.

19.- Antoni SEGURA i MAS, ob.cit., 1986:53.

20.- Pierre VILAR, ob.cit., 1975, III:560-561.

A Vidrà i a altres indrets dels Ripollès i del Berguedà, per exemple, les terres del mas es dividien en tres parts: el capmàs, que eren les terres explotades directament pel propietari, i les grans i les petites masoveries constituïen la principal font d'ingressos dels propietaris, les petites masoveries fornién la mà d'obra necessària per a l'explotació d'aquelles. Vet ací una utilització diferencial del contracte de masoveria. Els grans masovers tendien a presentar una certa estabilitat i a diferenciar-se de la resta de la pagesia. Eren els homes de confiança dels propietaris i els encarregats de dirigir les feines agrícoles i reclutar entre els petits masovers la mà d'obra necessària per les explotacions principals (el capmàs, però, també les petites masoveries). La petita masoveria funcionava com un mecanisme de fixació de la mà d'obra, la qual cosa no exclouïa una forta mobilitat dels petits masovers i una creixent autoexplotació de la petita pagesia (21).

A l'àrea vitícola bagenca i, potser, a les comarques gironines, les masoveries es reduïren als masos que quedaven buits per casament o compra per un altre pagès o comerciant acomodat. L'excedent comercialitzable s'obtenia per la fragmentació del mas en petites parcel·les cedides a parts de fruits o a cens fixe en espècie. Els pagesos vivien als pobles i la fixació de la mà d'obra es realitzava per l'accés en propietat o en establiment a llarg termini a una casa, hort i minúscules parcel·les de cereals.

1.2. La propietat de la terra al voltant dels nuclis urbans.

En l'evolució de les estructures de la propietat de la terra al voltant de ciutats amb una presència més o menys intensa d'activitats no agràries destaquen dos trets essencials: la progressiva polarització de les estructures de la propietat i la creixent presència del capital urbà.

Al quadre 2 la observem com el terme mig dels coeficients de GINI del segon període era lleugerament superior al de la primera meitat del segle, la qual cosa implicava una major concentració de la propietat. Tanmateix, el reduït tamany de la mostra disponible aconsella una certa prudència en les conclusions. Al quadre 3 hem recollit una mostra de sis localitats on es pot apreciar perfectament la polarització de les estructures de la propietat a què feiem referència (22). La mostra disponible pel segon període segueix essent reduïda però la hipòtesi d'una major concentració relativa de la propietat i una més gran polarització de les estructures de la propietat sembla confirmar-se.

21.- La contradicció entre fixació de la mà d'obra i mobilitat dels petits masovers no és més que aparent. Com en el cas dels rabassaires i dels petits propietaris, el petit masover està condemnat a caure, a través de l'endeutament, en una roda de deutes que té un caràcter conjuntural, males collites, malalties, etc., però, també, estructural, dots, legítimes, etc. que l'obliga a forçar i autoexplotació de la mà d'obra familiar i, en darrera instància, a marxar de l'explotació i/o a vendre la seva minça propietat quan la té. El seu lloc, serà aviat ocupat per un altre petit pagès que sota el reclam d'accedir a una petita explotació (la petita masoveria.- tomarà a iniciar el cicle. D'altra banda, el fort creixement demogràfic de la segona meitat del set-cents provocarà una forta demanda de petites masoveries que facilitarà la rotació dels petits masovers.

A les comarques gironines Rosa CONGOST, "Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Règim" a VVAA, *Terra...* ob.cit., 1986:255-58, també constata una forta mobilitat dels masovers.

22.- Només en sis casos disposem de treballs que permetin comparar l'estructura de la propietat de la terra pels dos períodes que considerem. D'acord amb els criteris que manifesten els autors hem reduït els diferents grups d'extensió de la propietat que presenten en els seus treballs a tres que representen a la petita, la mitjana i la gran propietat. En cada un dels casos els límits serien els següents:

Barcelona, 6, 15 i + de 15 mujades (Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ, ob.cit., 1984:305-306; les estructures a les ps.309-310)

Calella, 20, 45 i + de 45 Quarteres (Ma. Teresa MORA i VILA, ob. cit., 1987:81-82 i 130-131; les estructures a les pàgines 80 i 131.-.

Lleida, 9, 15 i + de 15 jornals (Enric VICEDO, ob.cit., 1982:61; les estructures a la pàgina 61.-.

Manresa, 16, 5, 33 i + de 33 Quarteres (Llorenç FERRER i ALOS, ob.cit., 1987:210; les estructures a les pàgines 268 i 269).

La mostra és efectivament molt reduïda. Tanmateix, si considerem les 44 localitats que, segons el cens de FLORIDABLANCA, tenien més de 2.500 habitants el 1787 i les ordenem de forma decreixent, trobarem que la mostra comprén les terres de les tres primeres ciutats (Barcelona, Reus i Lleida), de la novena (Manresa), de la ventitresena (Sitges) i de la trentasetena (Calella). En altres paraules, les sis localitats de la mostra concentraven el 1787 el 48,06% de la població que habitava en localitats de més de 2.500 habitants o el 19,49% si no considerem Barcelona- el 16,77% de la població de Catalunya (23). En definitiva, creiem que la mostra resulta prou representativa per arribar a establir conclusions sobre l'evolució de l'estructura de la propietat de la terra a les rodalies de les ciutats de més de 2.500 habitants.

QUADRE 3: Estructures de la propietat a Barcelona, Calella, Lleida, Manresa, Reus i Sitges (segle XVIII)

Tipus de propietat	Lloc	Any		%. sobre		Extensió mitjana	Any	Propietaris		%. sobre		Extensió mitjana	
		Any	Propietaris	total	Extensió			total	Extensió	total	Extensió		
PETITA	Barcelona	1723	307	71,6	721,5 M	27,1	2,35 M.	1793	342	73,2	728,4 M.	27,3	1,98 M.
	Calella	1373	230	95,4	1233,8 Q.	71,5	5,36 Q.	1758	223	95,3	1194,1 Q.	72,3	5,35 Q.
	Lleida	1716	393	62,9	1749,7 J.	31,6	4,45 J.	1785	1145	79,1	4077,5 J.	40,0	3,56 J.
	Manresa	1737	1045	92,1	4724,7 Q.	58,2	4,52 Q.	1789	952	90,1	4038,5 Q.	49,7	4,24 Q.
	Reus	1750	383	63,7	16517,9 S.	21,8	43,13 S.	1816	519	71,4	17816,0 S.	22,0	34,33 S.
	Sitges	1716	105	66,9	187,5 J.	10,3	1,79 J.	1772	248	75,8	402,5 J.	7,4	1,62 J.
MITJA.	Barcelona	1723	78	18,2	752,8 M.	28,3	9,45 M.	1793	76	16,3	717,9 M.	24,4	9,21 M.
	Calella	1737	7	2,9	214,4 Q.	12,4	30,63 Q.	1758	8	3,4	229,7 Q.	13,9	28,71 Q.
	Lleida	1716	82	14,4	990,7 J.	17,9	11,75 J.	1785	146	10,1	1716,8 J.	16,8	11,75 J.
	Manresa	1736	68	6,0	1504,4 Q.	18,5	22,12 Q.	1789	74	7,0	1650,2 Q.	20,3	22,30 Q.
	Reus	1750	187	31,0	36427,9 S.	48,1	194,80 S.	1816	167	23,0	32376,1 S.	39,9	193,87 S.
	Sitges	1716	44	28,0	399,3	22,0	9,08 J.	1772	58	17,7	584,6 J.	10,7	10,08 J.
GRAN	Barcelona	1723	44	10,3	1187,3 M.	44,6	26,98 M.	1793	49	10,5	1225,2 M.	45,9	25,00 M.
	Calella	1737	4	1,7	276,3 Q.	16,0	69,08 Q.	1758	3	1,3	226,9 Q.	13,7	75,61 Q.
	Lleida	1716	93	16,4	2788,3 J.	50,4	29,98 J.	1785	157	10,8	4395,9 J.	43,1	28,00 J.
	Manresa	1737	22	1,9	1885,4 Q.	23,2	85,70 Q.	1789	31	2,9	2440,0 Q.	30,0	78,71 Q.
	Reus	1750	32	5,3	22765,7 S.	30,1	711,43 S.	1816	41	5,6309589,8 S.	38,1	755,12 S.	
	Sitges	1716	8	5,1	1226,5 J.	67,7	153,31 J.	1772	21	6,4	4483,0 J.	81,9	213,43 J.
TOTAL	Barcelona	1723	429	100,0	2661,5 M.	100,0	6,20 M.	1793	467	100,0	2671,5 M.	100,0	5,72 M.
	Calella	1737	241	100,0	1724,5 Q.	100,0	7,16 Q.	1758	234	100,0	1650,7 Q.	100,0	7,06 Q.
	Lleida	1716	568	100,0	5528,7 J.	100,0	9,73 J.	1785	1448	100,0	10190,2 J.	100,0	7,04 J.
	Manresa	1737	1135	100,0	8114,5 Q.	100,0	7,15 Q.	1789	1057	100,0	8128,7 Q.	100,0	7,69 Q.
	Reus	1750	602	100,0	75711,5 S.	100,0	125,77 S.	1816	727	100,0	81151,9 S.	100,0	111,63 s.
	Sitges	1716	157	100,0	1813,3 J.	100,0	11,55 J.	1772	327	100,0	5470,1 J.	100,0	16,73 J.

J.= Jomals; M.= Mujades; Q.= Quarteres; S.= Sous.

Reus: en aquest cas Jordi ANDREU i SUBRANYES (ob.cit., 1985:72 a 74 i 88 a 90; les estructures a les pàgines 89 i 90.- treballa amb les estructures dels contribuïents per terres i amb els totals de contribució per grups, és per això que el quadre les extensions apareixen en sous. No obstant, forneix també les equivalències entre contribució, extensió de terres i tipus de propietat. Aquestes són: petita i molt petita a propietat menys de 100 sous de quota de contribució; mitjana propietat, entre 100 i 400 sous de quota; gran propietat, més de 400 sous de quota.

Sitges, 5, 25 i + de 25 jomals (Ma. Josep MONTSERRAT i ROBERT, ob.cit., 1985:88 a 98 i 125 a 135; les estructures a les pàgines 89 i 127).

23.- L'ordenació de les ciutats de més de 2.500 habitants l'hem feta a partir de les dades del cens de FLORIDABLANCA que produeix Pierre VILAR, ob. cit., 1975, III: 141-181. Com es sabut en aquesta relació no figuren desagregades les dades de la Regió Cinquena i, per part, no hem compatibilitzat les poblacions de més de 2.500 habitants de dita regió

Com podem veure en el quadre el total de propietaris augmenta considerablement en quatre de les localitats considerades -les excepcions són Calella i Manresa. En ocasions, el nombre de propietaris arriba a multiplicar-se per dos (Sitges) o per 2,5 (Lleida). Al mateix temps, l'extensió mitjana per propietari tendeix a reduir-se -excepte a Manresa i Sitges, la qual cosa denota una major fragmentació de la propietat. A Reus la reducció de l'extensió mitjana supera l'11% i a Lleida arriba ésser gairebé d'un 30%. En general, per tant, podem afirmar que entre la primera i la segona meitat del segle es produeix un increment del número de propietaris (i, en menor mesura, del total de terres -excepte a Calella i Manresa-) i una fragmentació de la propietat. Dit això, veiem ara quin és el comportament a nivell de detall segons els tres tipus de propietat considerats.

La petita propietat presenta un comportament molt clar: fort augment absolut i relatiu del nombre de propietaris -amb les excepcions de Calella i Manresa-, disminució o un increment menor del total de terres i, en conseqüència, menor extensió mitjana a la segona meitat del segle.

La mitjana propietat presenta un comportament menys homogeni. En termes absoluts el número de propietaris augmenta considerablement a Lleida (un 78%) i Sitges (32%) i de forma més moderada a Calella (14%) i Manresa (9%), a Barcelona i Reus el número de propietaris d'aquest grup decreix. En termes relatius això suposa una davallada a Barcelona. Lleida, Reus i Sitges i un feble increment a Calella i Manresa. El comportament relatiu de les terres corresponents a aquest grup és exactament el mateix, fortes davallades a Reus i Sitges, desincrets més moderats a Barcelona i Lleida i augments a Calella i Manresa. El resultat combinat serà una major fragmentació de la mitjana propietat a Barcelona, Calella i Reus, i una major extensió mitjana a Manresa i Sitges (Lleida presenta la mateixa extensió mitjana el 1716 i el 1785).

La gran propietat denota un comportament força complexe. En termes relatius el número de propietaris disminueix a Calella i Lleida on la caiguda és molt forta, però, augmenta a la resta de localitats. El total de terres d'aquest grup disminueix relativament a Lleida i de manera absoluta i relativa a Calella, en canvi, a la resta de localitats, els augments relatius són considerables (Manresa, Reus, Sitges) o moderats (Barcelona). Així, la gran propietat redueix la seva extensió mitjana a Barcelona, Lleida i Manresa, i experimenta un notable increment a Calella, Reus i Sitges.

En conjunt, i malgrat les precaucions amb què s'han de prendre unes mitjanes aritmètiques referides a localitats tan diferents, la petita propietat agrupava per terme mig durant la primera meitat del segle el 76,5% dels propietaris i concentrava el 36,8% de les terres. Durant la segona meitat, el percentatge de propietaris havia augmentat fins al 80,8% i el total de terres romaníà pràcticament igual (el 36,5%). La mitjana propietat passà de representar el 16,8% dels propietaris i el 24,5% de les terres a representar-ne només el 12,9 i el 21,0%. La gran propietat, en canvi, a la segona meitat del segle, presenta un feble desincretament en el número de propietaris que agrupa (del 6,8 al 6,3%) però un notable augment del percentatge de terres que controlen aquests propietaris (del 38,7% al 42,1%).

En síntesi, al llarg del segle XVIII, les estructures de la propietat de la terra al voltant de les ciutats de més de 2.500 habitants tendeixen a polaritzar-se. La petita propietat agrupa un major percentatge del total de propietaris però amb un percentatge similar del total de terres. Això representa una forta i progressiva fragmentació de la petita propietat. En aquest sentit, pot afirmar-se que el creixement demogràfic del set-cents es traduí en una major pressió sobre la terra i suposà un considerable augment del total de propietaris. La més gran part d'aquests nous propietaris, però, s'integraren en el grup de la petita propietat i foren causa determinant en el procés de fragmentació a què aquesta es veia sotmesa. La mitjana propietat presenta una evolució heterogènia. En conjunt decreix fortament tant el percentatge de propietaris, com el percentatge de terres que controlen. Ara bé, més que un fenomen d'instabilitat pensem que, en alguns casos,

això tradueix un fenomen de selecció. D'una banda, el total de propietaris d'aquest grup augmenta feblement en termes absoluts (un 13,5%); d'altra banda, en alguns casos l'extensió mitjana de les terres del grup augmenta (Manresa, Sitges) o es manté (Lleida), en d'altres, però, pateix una fragmentació (Barcelona, Calella i Reus). En altres paraules, segons la situació, les característiques i el nivell de consolidació de la mitjana propietat a cada una de les localitats considerades, sembla que la mitjana propietat sigui arrossegada pel procés de fragmentació que afecta a la petita propietat, o pel procés de concentració relativa que sembla donar-se a la gran propietat (24). La gran propietat, finalment, presenta un increment absolut molt important en el nombre de propietaris (un 48,8% de terme mig). Això es deu, fonamentalment, als forts augments que es donen a Sitges (162,5%), Lleida (68,8%), Manresa (40,9%), Reus (28,1%) i Barcelona (11,4%). Tanmateix, en termes relatius l'increment del percentatge de propietaris és molt feble -això vol dir que l'increment del total de propietaris del grup (48,8%) és només lleugerament superior a l'augment del total de propietaris (36,0%) - i, en canvi, augmenta notablement el percentatge de terres que correspon a aquest grup. És per això que cal parlar d'una concentració i d'un major pes relatiu de la gran propietat que contribueix, enfront de la fragmentació que caracteritza a la petita propietat, a polaritzar de les estructures de la propietat són, en darrera instància, elements d'un mateix procés que, al mateix temps, condicionaren les diferents formes d'organització de la producció agrària (25).

D'aquestes conclusions voldríem destacar la progressiva importància que al llarg del segle XVIII va prenent una petita propietat cada vegada més fragmentada però amb tendència a perpetuar-se i no pas a desaparèixer. Això s'explica perquè, a moltes comarques, va contribuir a fixar la mà d'obra barata que, a mesura que avançaren l'especialització i el creixement agrari, demandaven les grans explotacions (26). Fins i tot, en absència aparent d'un procés de concentració de la gran propietat, la petita propietat, sempre en situació precària i d'endeutament, constituïa un mecanisme d'extracció de l'excedent pagès gens negligible (27).

- 24.- A diferència del que succeeix amb la petita propietat ací el procés de fragmentació no és conseqüència de l'augment del nombre de propietaris ja que aquests, en realitat, disminueixen (Barcelona i Reus.-, però encara ho fa més el total de terres que tenen. Tampoc la major concentració o l'estabilització és incompatible amb un augment del nombre de propietaris del grup (Lleida, Manresa i Sitges).
- 25.- Som molt conscients del reduccionisme que impliquen aquestes conclusions. En tot cas, recordem que resulta imprescindible aprofundir i completar l'evolució dels tres tipus de propietat considerats a cada una de les localitats mencionades amb les consideracions, anàlisis i conclusions que obtenen els diferents autors que han treballat cada un d'aquests casos.
- 26.- Com hem assenyalat en altre lloc aquest era el cas del Pla de Barcelona, on la petita propietat "és una terra que fixa, no allibera. Fixa a la mà d'obra entron d'un màxim d'il·lusió i un mínim de producció que impedeix que aquesta vagi a llogar els seus braços a altres sectors de la producció (o emprengui el camí de l'emigració). No allibera puix la producció d'aquestes parcel·les residuals no és suficient perquè aquest pagès jornalero pugui viure de la venda dels seus excedents el mercat (o pugui fer-ho en bones condicions). Està, doncs, obligat a dependre del jornal i atreballar pels pagesos més benestants si vol substituir" (Antoni SEGURA i MAS, "Proletariatització i decadència. Una aproximació a l'evolució dels gremis pagesos de Barcelona (1723-1823)", *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, ns. 3-4, 1981:89.-. Un procés semblant sembla detectar-se a les terres de Lleida on, segons Enric VICEDO (ob.cit., 1982:62), durant el set-cents "augmenta numèricament i es consolida el grup dels mitjans i grans propietaris (...)" (Aquest augment i consolidació dels mitjans i grans propietaris (...) ens revela el desenvolupament d'una burgesia agrària. Aquesta burgesia agrària utilitza mà d'obra jornalera per al cultiu de les seves terres".
- 27.- A Cervera, per exemple, els gran censalistes que controlaven el crèdit rural no denoten un interès excessiu en controlar també les terres. No els hi calia. L'endeutament estructural que generava la petita propietat els hi permetia obtenir les seves rendes sense assumir els riscos de la propietat. Només en el cas de les parcel·les de regadiu o de terres de molt bona qualitat es permetien convertir-se en propietaris. Quan l'endeutament posava a les seves mans terres de pitjor qualitat, s'estimaven més vendre-les i "ajudar" al petit comprador amb la creació d'un censal que els hi garantia una renda fixa. "El censalisme ens explica, doncs, per què els propietaris rics no acostumaven a ser, a la Segarra i l'Urgell del set-cents, a la vegada grans propietaris" (Enric TELLO, ob.cit., 1986:82).

Per acabar voldríem fer una breu referència, en base a la mostra de les sis localitats mencionades, als grups socio-professionals de propietaris. En aquest cas, encara cal prendre amb més cura les conclusions que oferim a continuació perquè les categories socio-professionals que utilitzen els diferents autors no sempre són comparables. De manera general, podríem resumir-ho en els següents punts:

El capital urbà no inclou ni la propietat pagesa, ni la nobiliària, ni l'eclesiàstica, ja es trobava ben representat durant la primera meitat del segle XVIII a la rodalia d'aquestes ciutats. En alguns casos, com Barcelona o Reus, arribava a representar entre la tercera part i la meitat dels propietaris que posseïen un percentatge similar de terres. En altres casos, com a Lleida, la seva representació era molt més minsa (menys del 15% dels propietaris i menys del 8% de les terres). A la resta de ciutats trobem percentatges que s'encabeixen entre aquests dos extrems.

A mesura que avança la segona meitat del segle la presència del capital urbà tendeix a estabilitzar-se o, més freqüentment, a incrementar la seva importància. Cal advertir, però, que, amb l'excepció de Lleida on sembla succeir tot el contrari, l'evolució relativa dels diferents grups socio-professionals que componen el capital urbà no és la mateixa. En general, es pot afirmar que la propietat de comerciants, botiguers i àdhuc fabricants tendeix a augmentar notablement, en canvi, la propietat de la menestralia i de les professions liberals sembla estancar-se o retrocedir. La propietat pagesa presenta un comportament diferencial. El nombre de petits propietaris pagesos augmenta considerablement, però, en termes relatius, la importància de la seva propietat tendeix a deprimir, la que la petita propietat pagesa es veu directament afectada pel procés de fragmentació que caracteritza a la petita propietat. Al mateix temps, no obstant, és clarament perceptible la consolidació i/o formació d'una mitjana i gran propietat pagesa (Lleida, Sitges, etc.) que donarà lloc, en part, als grans hisendats del segle XIX. Aquesta pagesia benestant és qui millor sembla aprofitar-se de la conjuntura de creixement agrari de la segona meitat del segle i, freqüentment, introdueix en les seves explotacions la utilització de treball assalariat. En tot cas, convé assenyalar que la presència de la propietat pagesa és molt més important al llarg de tot el segle a ciutats de l'interior de Catalunya que no pas al litoral. Així, a Lleida, per exemple, el 1716 el 63% dels propietaris eren pagesos i tenien el 52% de les terres. El 1785, aquests percentatges encara es mantien en el 42% dels propietaris i el 38% de les terres. En canvi, a Reus els propietaris pagesos representen el 22,4% dels propietaris i tenen el 26,8% de les terres el 1750. El 1816, aquests percentatges són, respectivament, del 25,0% i del 23,0%. Fins i tot, a Sitges, on la propietat pagesa era inicialment molt important (el 21,2% dels propietaris, però, el 69,0% de les terres el 1716), aquesta tendeix a davallar ràpidament (el 33,3% dels propietaris però ja només el 37,5% de les terres el 1772). En síntesi, en aquelles comarques on l'especialització agrària fou més intensa i el creixement de la producció més espectacular és a dir, al litoral- la propietat pagesa tendí a disminuir, en termes relatius, més ràpidament que a comarques on el creixement de la producció agrària es traduí en una intensificació de la producció i comercialització de cereals.

La propietat de l'Església és inicialment minsa a la més gran part de localitats mencionades i no sembla que tendís a incrementar-se de manera significativa durant la segona meitat del segle. A Barcelona, com a conseqüència de l'expulsió dels jesuïtes, decreix notablement. No obstant, com també succeix amb la propietat nobiliària, la pràctica de cedir el domini útil a través d'establiments emfitèutics menysvalora el patrimoni territorial de l'Església a Catalunya ja que les fonts utilitzades només ens donen les estructures de la propietat útil de la terra. En ocasions, també pot donar-se una mistificació de la realitat ja que l'Església sovint posseïa importants patrimonis allunyats de les ciutats on es localitzaven les institucions eclesiàstiques (28). Així i tot, no deixa de resultar colpidor que a una ciutat com Reus, que "depèn jurisdiccionalment de

l'arquebisbe de Tarragona que conserva el dret de nomenar càrrecs municipals i la justícia local, dret que en la pràctica es limita a la ratificació de les propostes fetes pels reusencs" (29), la propietat eclesiàstica només representés un 0,7% dels contribuents per terres el 1750 (i un 1% del total de contribució territorial rústega) i un 1% (i un 1,2%) el 1816. En canvi, a Sitges, el Capítol de la Seu de Barcelona posseïx el 20% de les terres encadastrades el 1772, encara qu el 97,4% d'aquestes terres són erms.

La propietat nobiliària comprén les terres de l'alta noblesa i de la noblesa menor (ciutadans honrats, cavallers, etc.), però, no tots els autors distingeixen entre les dues classes de noblesa. La propietat de la gran noblesa es troba molt poc representada a les sis localitats que estem considerant. A Barcelona inclou l'1,2% dels propietaris i el 3,0% de les terres el 1723. Setanta anys més tard els percentatges són, respectivament, del 2,4% i del 4,9%. La petita noblesa, juntament amb els hisendats i diverses institucions, representava el 13,1% dels propietaris i el 24,5% de les terres el 1723. El 1793, aquests percentatges ja només eren del 8,6% i del 17,3%. A Lleida i Reus, el conjunt de la noblesa representava el 4,9% i l'1,2% dels propietaris el 1716 i el 1750, respectivament, i posseïa el 12,11% i 3,8% de les terres en aquests mateixos anys. A Lleida, el 1785 eren només el 2,7% dels propietaris i detentaven el 7,4% de les terres, mentre a Reus, el 1816, representaven l'1,5% dels propietaris i el 9,7% de les terres. A Calella, el 1737, l'únic noble que tenia terres a la vila era el Marquès d'Aitona, propietari de 45,5 Quarteres (el 2,5% del total). El 1758 ja no apareix entre els propietaris que tenen terres a Calella. A Sitges ens apareix un cavaller el 1716 propietari de 39,5 jornals de terra (el 2,2%). El 1772 no apareix cap propietari que pugui ésser identificat com a noble (30). A Manresa, finalment, la petita noblesa local i fora (generalment de Barcelona amb ascendència manresana o bagenca) es mostra molt activa al llarg del segle i arriba a constituir patrimonis importants (31). En general, per tant, constatem una feble incidència de la propietat nobiliària que, en el cas de la noblesa titulada, tendeix, en ocasions, a disminuir. En canvi, la petita noblesa, a determinats indrets, denota una forta vitalitat que la porta a incrementar les seves terres al llarg del segle. Tanmateix, cal anar en compte, ja que en concepte de petita noblesa, en aquests moments, pot resultar ambigu. Sovint, es tracta d'antics comerciants d'ennobliment recent que, sense abandonar totalment les antigues ocupacions, intenten "col.locar" els beneficis obtinguts en el món dels negocis, en l'adquisició d'un patrimoni que relaci el seu prestigi social. No està gens clar, però, que la seva posterior actitud com a propietaris sigui únicament rendista (32).

28.- En aquest sentit, Enric VICEDO (ob.cit., 1982:64) assenylla que "el cadastre amaga la realitat, ja que no inclou la gran quantitat de jornals de terra que el capítol de Lleida té en els termes de secà, que durant el segle XVIII, són en procés de colonització".

29.- Jordi ANDREU i SUGRANYES, ob.cit., 1985:88.

30.- Segons adverteix Ma. Josep MONTSERRAT i ROBERT, ob.cit., 1985:129 el senyor de Sitges era l'Il.lustre Capítol de la Catedral de Barcelona, que el 1772 posseïa 1.096,54 jornals de terra 1068 jornals eren erms. Aquestes terres no són comptabilitzades en el Cadastre de 1716.

31.- Veure Llorenç FERRER i ALOS, ob.cit., 1987:267 i ss.

32.- En aquest sentit, dos exemples mencionats per Ramon PLANES i ALBET, ob.cit., 1983:164 i 256 i ss., resulten clarificadors de la multiplicidat d'ocupacions de la petita noblesa i de l'origen no sempre noble del seu patrimoni. És el cas de Josep de Bordons i de Mata, petit noble solsoní, senyor jurisdiccional de Torredenegó (Llobrera.-, molt ficat en el negoci metal.lúrgic. Posseïa una fargaa Malgrat (La Cerdanya.- i el 1785 l'arrendava per cinc anys al "negociant del lloch de Aja de la Cerdanya espanyola" Joan Morrer del preu de 6.000 lliures; i es comprometia a servir a l'arrendatari la mena que ell mateix tenia "arrendada al rey de Fransa, que és la quinsena part de la mena que se trau anualment al mener de Carol" (...). I igualment li proporcionaria el carbó necessari "del bosch que jo diu arrendador tinch comprat al poble de la Guàrdia".

L'altre exemple és el de Marià de Canes i Coma (1736-1789), d'origen menestral, doctor en dret, net de canoner i descendent de ferrer, membre de la Secció d'Agricultura de la Reial Conferència Físico-Experimental de Barcelona, que el 1781 obtenia el títol de cavaller com a reconeixement a la rompuda de la Rebollosa on construí dotze cases i

Cal no oblidar, per últim, que, segons VILAR, com en el cas de l'Església, "les grans famílies catalanes (...) disposaven -a més de llurs ingressos senyorials- d'immensos terrenys lliures, inexplorats durant segles, que podien posar en establiment. La senyoria s'engrandia així i treia profit directe de l'extensió dels conreus" (33). Un cop efectuats els establiments, però, el propietari que apareix a la documentació cadastral és l'emfiteuta, la qual cosa porta a menysvalorar la importància del domini eminent de la noblesa (i de l'Església).

Enric VICEDO ha analitzat els establiments que le Gran Priorat de Catalunya, el Capítol i l'Ajuntament de Lleida, el Príncep de Belmonte i Melcior i Jaume Guàrdia realitzaren a diferents contrades de les terres de Lleida entre els anys 1770 i la primera dècada del segle XIX (34). Les seves conclusions demostren el protagonisme d'alguns senyors i de les institucions municipals en la colonització i l'expansió agrària de la segona meitat del segle XVIII a les comarques lleidetanes. Al mateix temps, aquests establiments varen permetre als propietaris eminents ajustar els ingressos senyorials a la conjuntura alcista de la segona meitat del segle i aprofitar-se, en darrera instància, del creixement agrari. No disposem d'estudis similars als de VICEDO per altres indrets de Catalunya tot i que pensem que el protagonisme senyorial en les colonitzacions agràries del set-cents no és privatiu de les terres de Lleida. Tanmateix, una darrera advertència sobre la ambigüetat dels conceptes. Entre aquests senyors trobem a Melcior i Jaume Guàrdia, colonitzadors d'Almacelles. Novament ens apareix, per tant, la confluència entre el món del comerç i de la indústria i la pràctica d'unes activitats (la colonització a través d'establiments emfiteutics) que tendeixen a assimilar-se amb la noblesa i les institucions eclesiaístiques (35).

2. Els sistemes d'explotació de la terra

Les darreres aportacions en el camp de la història agrària catalana permeten fer una aproximació als diferents sistemes d'explotació de la terra que es donaren a Catalunya encara que

establí a un igual nombre de famílies. Cal assenyalar que l'acumulació de terres que constituïran el patrimoni (vuit masos i diferents peces de terres.- de Marià de Canes i Coma l'havien portada a terme els membres menestrals de la família (ferrers i canoners) al llarg de la segona meitat del s. XVII i primera meitat del XVIII.

En altre ordre de coses, la imbricació entre ingressos senyorials i activitats comercials i industrials ja havia estat posat en relleu per Pierre VILAR, ob.cit., 1971,III:648, en el cas de la compra de senyories. "Sobretot si es tractava de senyories comprades per negociants (....- el pas directe (....- de l'ingrés senyorial (...) a la inversió bé comercial, marítima, colonial, bé industrial era bastant possible".

33.- Pierre VILAR, ob.cit., 1975,III:648.

34.- Enric VICEDO, ob.cit., 1986 i ob.cit., 1987.

35.- Al volum 12 de la *Gran Enciclopedia Catalana*, segona edició, 1987, p.265, es dona la següent biografia de "Melcior de GUÀRDIA I MATES (Barcelona 1733-1789). Comerciant il·lustrat i ciutadà honorat de Barcelona. Fill del fabricant d'indianes Jaume GU'ARDIA i MORERA (mort el 1755), creat ciutadà honorat de Barcelona (1754) i tresorer de l'audiència (1733). Fou administrador de la fàbrica d'indianes de Joan Pau Canals i Marí. Membre fundador de la Conferència Físico-Matemàtica Experimental (1764), presidí (1776-77) la secció d'agricultura de la seva continuadora, la Conferència Física, i investigà especialment els procediments de preparació del cànem. El 1773 invertí 176.000 lliures en el repoblament del terme d'Almacelles (Segrià), que havia comprat amb el de Marmellar. El 1774 obtingué el privilegi de noble. Membre de la Junta de Comerç de Barcelona, proposà que Antoni de Capmany redactés les *Memòries* i intervingué en l'organització de l'Escola de Nobles Arts de la Junta de Comerç".

Enric VICEDO, ob.cit., 1987,I:293-94, també ens dona una breu notícia de les activitats de Melcior Guàrdia: "Melcior Guàrdia és un noble d'ascendència burgesa. El 1770 figurà com a finançador, juntament amb Antoni Matas, comerciant de Barcelona, de tota una sèrie d'arrendaments Castellserà, Bellcaire, Granyanella, Tomabous, la Fuliola,... que el Monestir de Poblet atorgà a Josep Fom, comerciant de Barcelona i referents a drets percebuts per aquest monestir... La compra del terme d'Almacelles, malgrat permetre l'ennobliment de Guàrdia, devia estar vinculat a projectes burgesos de comercialització d'excedents agraris. Melcior Guàrdia, en col.laborar amb comerciants barcelonins, havia d'actuar de forma sensiblement diferent a com ho feien els senyors de les terres de Lleida, que tenien una tradició purament feudal".

hi hagi àrees geogràfiques molt mal conegudes (36). Hom té la impressió que, en línies generals, la producció es deixà en mans de petits explotadors en alguns casos, petits propietaris en altres i fou la contractació agrària i altres formes d'extorsionar com l'endeutament o la comercialització forçada, la que permetia que el producte fluís cap a grups no estrictament productors. Les diverses estructures agràries catalanes que implicaven unes històriques relacions de força entre els grups socials presents, generaren diversos sistemes d'explotació de la terra.

Considerarem, en primer lloc, els sistemes d'explotació generats a l'entorn de l'àrea de predomini de les masies; en segon lloc, els generats a l'entorn de les ciutats i, finalment, algunes notes sobre la Catalunya Nova.

2.1. L'explotació indirecta on predominava el mas

Per si mateix, el mas ja suposava una relació contractual. Els possessors del domini directe o eminent, que coincidien si bé no sempre amb el senyor que posseïa la jurisdicció del territori, cediren el domini útil als pagesos. El procés arrenca de la guerra remença i la forma de la cessió indefinida i a canvi d'una renda de poc valor fa pensar que darrera hi ha un grup social pagès que va definir les condicions d'accés a la terra. El resultat foren grans explotacions (100 Ha. de mitjana) en mans del que Vilar ha anomenat quasi-propietaris perquè a més de mantenir-se generació darrera generació en el mas, portaven la iniciativa econòmica i podien comprar i vendre dominis útils sense cap problema. Els futurs propietaris en sentit burgès els trobem en aquest grup social. Per això, quan hem parlat d'estructura de la propietat hem hagut de fer referència a ells. Els possessors del domini directe sols els haurem de considerar en tant que tenien possibilitats de fer-se amb una part de la producció per la via dels censos en diner o en metàl·lic (d'escassa quantia segons tots els estudis), lluïmes (o dret a cobrar en cada traspàs del domini útil) i delmes quan anava lligat a la possessió jurisdiccional. La decisió sobre la producció i la seva orientació estava en mans dels possessors del domini útil.

Cal, abans de continuar, fer algunes precisions. La cessió emfiteùtica fou generalitzada, sembla, a tot Catalunya però no a tot arreu va ocasionar el sorgiment de masos (la Catalunya Nova presenta una parcel·lació de la terra més acusada i un poblament més concentrat) i, a començaments del segle XVIII, hi havia àrees de Catalunya totalment despoblades en les quals els senyors no havien cedit el domini útil a ningú. Les relacions contractals d'aquestes zones (i pensem sobretot en les terres de Lleida), foren diferents a les clàssiques de la Catalunya Vella.

36.- Els principals treballs en els que centrarem la nostra exposició són: per la comarca de Bages, Llorenç FERRER, *Pagesos...*, ob.cit.; pel Pla de Barcelona i Baix Llobregat, Antoni SEGURA i MAS, *Evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona (1723-1823/1841)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1980, Jaume CODINA, *El Delta de Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*, Ariel, Barcelona, 1987 i *Els pagesos de Provençana (984-1807... Societat i economia a l'Hospitalet Pre-industrial*, Abadia de Montserrat, 1987; per Cervera i la Segarra, Enric TELLO, *Pagesos...*, ob. cit.; per les comarques gironines, Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació. La regió de Girona, 1768-1862*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1988; per les terres de Lleida, Enric VICEDO, *Producció...*, cit.; pel Solsonès, R. PLANES, *El creixement...*, ob. cit. i *Sistemes d'explotació agrícola indirecta al segle XVIII. Alguns resultats d'un sondeig als protocols de Solsona*, *I Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Vol. I, 1984, pp. 371-379; pel Vallès, tot i que el treball es refereix al segle XVII, Eva Serra, *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Ed. Crítica, Barcelona, 1988; per la zona de Reus, Jordi ANDREU, *Propietat...*, ob. cit. i *Economia isocietat a Reus durant la crisi de l'Antic Règim*, Associació d'Estudis Reusencs, Reus, 1986. Quan parlem d'àrees geogràfiques mal conegudes ens referim sobretot a les comarques meridionals de Catalunya que, tot i la inexistència de la masia, sabem poc d'estructures de propietat i com la terra era explotada.

Els possessors dels masos organitzaren la producció fonamentalment de dues maneres: per la via de la masoveria o per la via del subestabliment. Les àrees de masos de més a l'interior de Catalunya (Ripollès, Berguedà, Solsonès...) optaren per la masoveria, les àrees més properes a la costa (comarques gironines) i les vitícoles (Bages, Anoia, Vallès, Penedès) optaren pel subestabliment. Potser la impregnació d'activitats protoindustrials era també una causa d'aquesta segona situació.

a) La via de la masoveria. En el mas principal hi residia el possessor del domini útil el qual explotava de forma directa una part del territori. I. TERRADAS parla del capmas, en altres llocs seran les quintanes de cereals, horts, bosc i pastures. El mas pot haver incorporat altres masos per la via dels casaments hereu-pubilla o per la via de l'endeutament de masos petits que han hagut de vendre el domini útil. Els masos secundaris adquirits o rebuts per parentiu són cedits a masoveria i, amb el creixement del segle XVIII, aquests masos en fragmenten en petits masos (que en algun lloc reben el nom de casa nova o caseta) que també són cedits a masoveria. A nivell de paisatge es multipliquen les edificacions disperses i les clarianes obertes en els boscos.

La masoveria no implica cap cessió del dret de propietat. Qui signa el contracte ha de residir al mas i ha de conrear les terres a canvi del pagament anual d'una part de fruits. Aquesta part sol ésser el quart o el terç si no hi ha cap aportació del propietari i a mitges si les despeses d'explotació es reparteixen. La durada sol ésser curta (un a cinc anys) però, gairebé a tot arreu, el contracte es renova automàticament si cap de les dues parts no diu el contrari mig any abans. Solen ésser contractes privats i no passen per notari. Sintetitzar les clàusules és una feina impossible perquè hi ha moltes varietats lligades a la situació i conreus de cada zona. En línies generals es pot apuntar que hi ha clàusules que intenten salvaguardar el mas: no apurar els guarets, impedir que el bosc es malmeti, reservar les herbes, etc. Al mateix temps, definir els conreus i si algun havia d'augmentar. En aquest cas, l'interès de propietari i masover coincidien perquè un increment de la producció afavoria a ambdós.

Aquest contracte afectava més les grans masoveries que les petites que tenien molt poca terra al voltant. Les grans necessitaven, com a mínim bestiar i llavor, les petites podien oferir la mà d'obra que els sobrava per garantir la producció de les grans a canvi de jornal o del bestiar que no podien ni els sortia a compte tenir.

D'aquest esquema es dedueix un fluxe de producte per la via de parts de fruits dels grans i petits masovers cap al propietari del mas. Un gran masover, que gestionava i controlava les petites masoveries, que a més de la seva part de fruits podria aprofitar-se dels petits i, finalment, uns petits masovers obligats a vendre quan el gra era barat, a comprar quan era car, a endeutar-se i treballar pels grans. L'autoexplicació d'aquests alimentava generalment la punt de la xarxa.

Sabem poc dels grans masovers. Les notícies d'arreu parlen d'un grup inestable, endeutat amb el propietari i que durava poc a les explotacions. No tenim ni una notícia d'un masover que comprí un mas en el segle XVIII i que ens permeti pensar en una acumulació de diners derivada de la seva tasca d'intermediari entre propietari i petits masovers (37). És una de les categories pageses que necessitarien d'un estudi en profunditat.

37.- Una defensa de la possibilitat de que el masover es converteixi en propietari es troba a Joan VILA VALENTI, *El món rural a Catalunya*, Ed. Curial, Barcelona, 1973, pp. 174-178; Emili GIRALT, *Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII*, *Première Conférence Internationale d'Histoire Economique*, Stockholm, 1960, p. 572 i Elisa BADOSA, *Actiuds i comportaments econòmics d'un sector del clergat barceloní (1670-1835)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1979, pp. 43-47. El plantejament contrari es troba a Llorenç FERRER, *Pagesos...*, ob. cit. pp. 476-479; Ramon PLANES, *El creixement...*, ob. cit. 278 i Rosa CONGOST, *Els propietaris...*, ob. cit., pp. 277-284.

És també en aquesta zona on apareix un camperolat que acaba d'aprofitar els recursos controlats pel mas per la via de contractes com la rompuda o la boïga. En la rompuda el mas cedia una parcel·la de terra per cinquanta anys amb dret a construir una barraca i un hort i pagant la meitat de la collita. La boïga consistia en cedir una petita parcel·la de terra a un pagès que arrancava el bosc, cremava els arbustos i la posava en conreu intensiu durant cinc anys. Es pagava la meitat dels fruits i els rendiments eren elevats. Després la terra era abandonada (38).

b) La via del subestabliment. No vol dir que en aquestes àrees no fos present la masoveria però aquesta apareixia quan un mas principal, és a dir que havia estat en mans d'un pagès emfiteuta, s'incorporava al patrimoni d'un altre pagès o comerciant de ciutat. El masover substituïa el pagès. Les clàusules del contracte eren idèntiques a les que hem definit més a munt.

El que no era freqüent era dividir el mas en masoveries petites sinó en parcel·les d'extensió reduïda, les quals eren cedides a petits pagesos mitjançant un subestabliment emfiteutic. Era a *nuda percepció* perquè era l'útil qui tornava a establir. La principal conseqüència és que no es pagava lluïsmo o si es feia era al senyor directe. A les zones vitícoles aquest contracte era la rabassa morta. La vella emfiteusi prenia amb aquest contracte una forma especial. Hi havia obligació de plantar vinya. El cens fixe en diner es convertia en la quarta part de la collita i la durada indefinida es transformava en mentre vivien els ceps. L'entrada era, en el segle XVIII, en metàl·lic i el seu valor depenia de la demanda de terres i del valor del producte. L'amo indicava la direcció de les rases per poder ordenar l'explotació, indicava quan s'havia de veremar per poder obtenir una fermentació del most adequada i es reservava el dret a pasturar les herbes. Les parts de fruits dels rabassaires es convertien en l'ingrés més important del mas.

El rabassaire havia tingut accés a un pati per construir-se casa (sovint a costa de fer-se càrrec d'un censal) en el poble veí i a un hort que li procurava les verdures. Era la quasi-propietat de la casa i l'hort el que fixava a la terra aquests petits explotadors. Al Bages, amb les terres a rabassa tampoc es feien amb un volum de terres suficients per poder substituir. L'autoexplotació, i la possible maximització dels productes a uns costos més baixos que per la via del treball assalariat, incrementava la renda dels masos. L'endeutament apareix sovint en aquestes petites explotacions. El recurs el treball tèxtil (la filatura de la llana i després del cotó per part de les dones) i el treball assalariat en els masos en determinades èpoques de l'any complementaven l'economia agrària. Les poques possibilitats de les petites explotacions abocaven a alguns fills segons a fer de mosso o de criada per fer-se un dot i poder reiniciar-se, si l'oferta de terra per plantar vinya es mantenia, com a rabassaire (39).

A les terres de Girona, on la vinya era escassa, els possessors de masos optaren també per parcel·lar els masos i cedir la terra en subestabliment, tot i mantenint, un nucli cohesionat que era explotat a masoveria. Eren també a *nuda percepció*. R. CONGOST ha estudiat més de 30000 contractes d'aquest tipus signats entre 1768 i 1862 i el 74,3% eren parcel·les inferiors a 1 Ha. Només un 10% eren a rabassa morta i un 15% eren contractes per construir casa i hort. La duració era indefinida, l'entrada variable i el cens podia ésser en diner (53,1% dels casos del 1768 al 1784), a parts de fruits (21,2%) o fixe en espècie (13,99%). Els propietaris també podien optar per no cedir el domini útil i practicar una cessió temporal mitjançant l'arrendament. Les parcel·les eren també inferiors a 1 Ha. i el 84,3% pagaven la renda en diner (40).

38.- Vegeu el cas del Solsonès Ramon PLANES, *Sistemes...*, ob. cit. és obvi que en aquestes àrees que estem considerant hi ha altres activitats agràries que haurien d'ésser considerades, la importància econòmica de les quals no acostuma a treballar-se potser per les dificultats de la informació. Ens referim al carbonejar, comerç de fusta i llenya i la ramaderia. Són temes per investigar i entendre el seu paper dins les estructures agràries.

39.- Per una descripció més extensa d'aquests processos a la comarca del Bages vegeu Llorenç FERRER, *Pagesos...*, ob. cit.

40.- Sobre les comarques gironines vegeu Rosa CONGOST, *Els propietaris...*, ob. cit., pp. 139-184 i 91-93.

La filosofia era la mateixa que en el cas de la rabassa: traspassar els costos de producció a les petites explotacions camperoles i estables i maximitzar així la renda. Al mateix temps, es fixava la mà d'obra i les masoveries tenien mà d'obra a l'abast, en una interacció que permetia la reproducció del sistema.

Les proximitats de Barcelona, tant el Pla com el Baix Llobregat (41), estan afectades pel fenomen urbà. Al llarg del segle XVIII, bona part dels masos van caure a mans de la burgesia barcelonina que controlava gairebé tot el domini útil de la zona. A Pla de Barcelona, alguns dels vells pagesos emfiteutes (els Cuies, Modolell, Angli...) s'aburgesaren. El capital urbà explotà la terra igual que els pagesos: o es reservaven el capmas a conreu directe o la cedien a masoveria en termes contractuals similars. Tot i així, l'arrendament en diners no és absent. Les rendes de situació (fàcil sortida dels productes per mar i, sobretot, la demanda del mercat urbà barceloní) permetien que els masovers, contràriament al que succeïa a altres zones com hem vist, esdevinguessin un grup social dinàmic i capaç d'enriquir-se. Per desdolla, els comaprets o camperols pobres que subsistir. El treball assalariat d'aquestes i una munió de jornalers i treballadors agrícoles acabaven de configurar el panorama social del Delta del Llobregat.

2.2. Les relacions contractuals al voltant de les ciutats

La pressió de la ciutat provocava una parcel·lació intensa de la terra. Pagesos i artesans n'eren propietaris d'algunes, així com propietats més importants de la petita noblesa local. Al llarg del segle XVIII, com ja hem vist es produí, simultàniament, un procés de concentració de terres en mans de la nova burgesia comerciant i manufacturera en ascens i un procés de fragmentació. L'estructura de la propietat ara més polaritzada a mesura que el capital urbà comprava terres (42). Sembla també que les noves compres eren selectives i la burgesia urbana procurava quedar-se amb les millors terres. A Manresa i a Cervera eren les de regadiu.

La pressió urbana generava una contractació agrària més inestable i de més curta durada. Quan hi havia terres regades -com seria el cas de Manresa, Lleida i, fins i tot, Cervera- el contracte que s'utilitzava era l'arrendament en diners a curt termini. A Barcelona també es feia servir per les millors terres de secà on el guaret estava en retrocés. La terra era cedida per quatre o cinc anys, per una quantitat determinada de diners anuals. La durada es podia allargar a voluntat de les dues parts com passava amb la masoveria. Segurament la sistematització de les dades disponibles és ben incerta- la parceria de durada més curta que els subestabliments era la fórmula contractual més habitual en les terres de secà dels voltants de la ciutat (43).

41.- Sobre el Delta del Llobregat vegeu els treballs de Jaume CODINA, cits. i Joaquin RECAÑO, *La evolució de la agricultura en el término de l'Hospitalet de Llobregat* (s. XVIII-XIX., *IV Jornades d'Història Local*, Viladecans, 1985, pp. 29-30. Sobre les masoveries suburbanes vegeu Pierre VILAR, op. cit., III, pp. 591-612 si bé no es fa una valoració social dels masovers. El Pla de Barcelona respon també a les característiques del Delta; vegeu Antoni SEGURA, ob. cit.

42.- Tot i que aquest procés ja es nota en el segle XVIII, sembla que s'intensificà des de finals de segle. El cas de Manresa es ben significatiu. Els socis de Pau Miralda i Cia, la companyia més important de la ciutat, començaren a comprar terres a partir de 1790 quan començaren a aparèixer els primers problemes comercials. Vegeu Llorenç FERRER, *Els orígens de la industrialització a la Catalunya Central*, Ed. Dalmau, Barcelona, 1986, pp. 48-52 i Ma. Cinta FONOLLOSA i altres, *Endeument i pèrdua de la propietat. La situació de la pagesia bagenca en temps de crisi (1808-1820)*, a través de l'acumulació de terres per part de la burgesia manresana, *II Col·loqui d'Història Agrària*, 1986, Antoni SEGURA i Jaume SUAÚ detecten el mateix procés al Pla de Barcelona, *L'estructura...*, ob. cit., pp. 321-323.

43.- A Manresa, les vinyes més enllà del regadiu eren cedides a rabassa com a la resta de la comarca (Llorenç FERRER, *Pagesos*, ob. cit. pp. 265-273, 478-482). A Reus la plantació de vinya es feia per una durada curta de temps (Jordi ANDREU, *Propietat...*, ob. cit., pp. 96-100). En les referències sobre l'explotació de la terra poques vegades es distingeix entre els contractes de l'entorn urbà i els de les zones rurals, així com es produeixen confusions entre arrendaments en diners de peces de terra i arrendament en diners de producció de peces de terra.

2.3. Els sistemes d'explotació a la Catalunya Nova

De fet ens estem referint a l'àrea on no predominava el mas i, pels estudis que s'han fet en els darrers anys, hom observa l'existència de diverses estructures agràries en aquesta zona i, per tant, formulacions diferents de la contractació agrària.

A la Segarra, per exemple (44), l'emfiteusi també havia estat la forma generalitzada d'accés a la terra. Els senyors es reservaven el domini directe i la jurisdicció i els delmes eren l'eix central de la detracció feudal. Ara bé, aquí la majoria eren petits emfiteutes que vivien en els pobles en un hàbitat concentrat. No hi havia grans possessors de domini útil disposats a tornar a cedir la terra a petits pagesos. Els petits eren, en aquesta zona, els quasi-propietaris definitius per Vilar. Arrendament i parcel·leria eren pràcticament inexistentes i es reduïen a les millors terres que havien anat a parar a mans dels hisendats i eclesiàstics.

Aquestes petites explotacions tenien greus problemes per reproduir el cycle productiu, garantir l'autosubsistència dels seus components i pagar els delmes i el cadastre. L'endeutament era crònic. I aquí apareixen uns grups socials que, en deixar la propietat formal en mans dels petits possessors, extreu l'excés per la via del crèdit i de la comercialització forzada dels productes de les petites explotacions. La contractació agrària, en aquesta àrea, es redueix a la teranyina i utilitzem una expressió d'E. TELLO de censals i vendes a carta de gràcia urdides al voltant de les petites possessions pageses.

A les terres de Lleida (45), l'emfiteusi també era el contracte que havia servit per establir els camperols. El mas no existeix i l'hàbitat és concentrat. L'element que condicionarà el tipus de contracte agrari serà el despoblament generalitzat d'aquesta zona a començaments del segle XVIII. Això vol dir que els senyors feudals havien establert poques terres i retenien a les seves mans el domini directe i útil. El creixement agrari del segle XVIII va provocar demanda de terres i, a diferència de la resta de Catalunya, els senyors tenien a les seves mans la possibilitat de cedir la terra amb les condicions contractuals que volguessin.

E. VICEDO ha descrit les fórmules de contractació utilitzades que es redueixen a dos tipus: les llicències de conreu i els establiments emfiteutics a perpetuïtat. Les llicències consistien en un permís del senyor per conrear una terra metre aquell volgués, a canvi del pagament del delme i del terratge que equivalia a una part de fruits (a quinzena o vintena part). No donava estabilitat al camperol però era el pas previ a l'establiment indefinit. Aquest era un contracte emfiteutic clàssic. D'entrada es pagava una petita quantitat per jornal i el cens consistia en una part de fruits (quinzena o vintena) i es reconeixia explícitament el pagament del delme. El camperol tenia l'obligació de residir en el poble on hi tenia la terra i, per això, se li proporcionava un pati per construir casa i hort. Així s'establiren pobles sencers. El procés de colonització fou desigual. En alguns pobles les parcel·les cedides eren petites, en altres molt grans com el cas d'Almacelles i algunes vegades eren comerciants, petits nobles, els que rebien grans extensions de terres. Aquests -i ho desconeixem- potser van subestablir a petits pagesos o van utilitzar treball assalariat. Sembla lògic que no explotessin la terra directament.

Els senyors i cal pensar que algunes vegades eren comerciants barcelonins els que s'havien fet amb la jurisdicció i duïen a cap la colonització- havien utilitzat també l'establiment emfiteutic, però intentant que el cens no es devalués com en les emfiteusis clàssiques. Tot i així,

44.- Em remeto als treballs d'Enric TELLO, citats més amunt, per una descripció més aprofundida de la lògica d'aquesta estructura agrària.

45.- Utilitzo els treballs d'Enric VICEDO, ja citats i J. MATEU, *La pagesia urgellenca abans del Canal*, Fundació Vives i Casajoana, Barcelona, 1982.

les parts de fruits em menys oneroses qu eels subestabliments de la Catalunya Vella que hem vist. Poc sabem de l'evolució de la comunitat camperola en aquesta zona: com explotaren les terres els nous emfiteutes, si utilitzaren treball assalariat o cediren terres a tercers, quin tipus de diferenciació social interna es produí, etc.

De les comarques de Tarragona només sabem l'intens procés d'especialització agrària que van viure a l'entorn de la vinya (i la seva transformació en aiguardent), fruits secs (ametlles i avellantes) i el garrofer. Reus va jugar el paper de catalitzador. El règim senyorial de la zona és similar al desl'altres indrets (barreja de petits i grans senyors) i el delme és l'ingrés més important. Ara bé, no podem valorar el pes de l'emfiteusi com a contracte que organitza les relacions socials. En alguns llocs la parcel.lació era molt intensa, en altres sembla que coexistia amb grans propietaris (46). Aquesta confusió continua quan intentem descobrir quins sistemes d'explotació s'utilitzaven. Sembla que la rabassa era absent tot i el predomini de la vinya. La parceria a terminis més curts que a la Catalunya Vella podria ésser una forma generalitzada d'explotació de la terra.

De les diferents àrees estudiades es desprén que la producció era organitzada pel possessor del domini útil però que sovint, no ho feia de forma directa, sinó que, mitjançant les diverses formes de contractació agrària, s'originava una petita explotació que era l'encarregada realment del procés productiu. Les minúscules propietats que, a vegades posseïen, servien per fixar-los a la terra. El subestabliment i la parceria eren les vies utilitzades perquè el producte fluís cap els possessors del domini útil.

La reproducció d'aquestes petites explotacions passava per l'endeutament crònic com s'ha posat de manifest en diversos treballs (47). Els dos mecanismes utilitzats foren el censal i la venda a carta de gràcia. Hi han deutes que circulen entre les petites explotacions i que tenen l'efecte d'evitar la desintegració de les mateixes i estimular l'autoexplicació amb el que significa d'augment de la producció amb un cost menor. En general, significa una altra via d'extracció d'excendent pels grups acomodats. A la Segarra, són hisendats, comerciants i eclesiàstics els que deixen diners a censal i aquest mecanisme esdevé decisiu en la renda d'aquells. En altres llocs, sembla que els únics que presten d'aquesta manera són els eclesiàstics i els particulars es reserven les vendes a carta de gràcia com una forma de captar les millors terres. És clar que, com s'ha fet notar, els eclesiàstics surten tots dels grups dominants i, per tant, contribueixen a reproduir-los. A Lleida i a la Segarra, són també freqüents endeutaments col.lectius que havien provocat que un poble sencer s'hagués venut una part de fruits de la collita. Fins que no es pagui el deute, el poble paga una part de la collita a qui li va prestar els diners. És una altra forma de fer-se amb la producció agrària.

Aquests mecanismes d'endeutament també funcionaven amb masos que iniciaven un procés d'endeutament. Censals i vendes a carta de gràcia, normalment de parts de fruits del mas, provocaven que, abans no es produís un canvi definitiu de propietari, part de la producció tenia un altre destinatari.

46.- La contractació agrària de les comarques tarragonines i les terres de l'Ebre és molt poc coneguda. Alguns treballs sobre la zona són els següents: Josep Ma. RECASENS, *El Corregimiento de Tarragona en el último cuarto del siglo XVIII. Aspectos económicos y política social*, Tarragona, 1963 i *Els senyoriu de Morell 1173-1835 (Assaig sobre diversos aspectes del seu procés històric)*, Tarragona, 1985; els treballs de Jordi ANDREU, cit.; Lluís J. NAVARRO, *Développement de l'activité viticole dans le Camp de Tarragona a partir d'un documentation fiscale: "Real Catastro" XVIII siècle, Col.logue sur la géographie et l'histoire des eaux de vie et des espritueux*, 1982; J.M.PORTA, *La vila de Montblanc...*, ob. cit.

47.- Sobre l'endeutament a Catalunya en el segle XVIII vegeu Llorenç FERRER, *Censals, vendes a carta de gràcia i endeutament pagès al Bages (s. XVIII.-, Estudis d'Història Agrària* núm. 4, 1983, pp. 101-128 i *L'Església com a institució de crèdit: les quotidianes distribucions de la Seu de Manresa, Recerques* núm. 18, pp. 7-46; Enric TELLO, *La utilització del cens a la Segarra del Set-cents: crèdit rural i explotació usurària, Recerques* núm. 18, pp. 47-72 i sobretot, *Pagesos, menestrals...*, cit.

Hi havia, per tant, dos pols als que confluïa la major part de la producció agrària. D'una banda, els epceptors de delmes que coincidien, si bé no sempre, amb els senyors. És sobradament conegut, que el cobrament d'aquests delmes era arrendat al millor postor i que qui cobrava i especulava amb el producte decimal era l'arrendatari. Pagesos acomodats, comerciants, mestres, etc. eren els arrendataris. A vegades es produïen diversos subarrendaments la qual cosa extenia aquesta pràctica a un nombre elevat de participants, tot i que el que realment se'n beneficiava era el primer, que es limitava a cobrar les part subarrendades a un preu superior al que ell ho havia fet (48).

De l'altra, els grans possessors de domini útil que rebien parts de fruits de les terres cedides a parceria, masoveria o subestabliment. Aquests, si bé no era tan freqüent, també podien arrendar aquests fruits per una quantitat fixa de diner. Aquesta pràctica es sol confondre amb un arrendament en diner i és, en realitat, molt diferent. S'arrenden els fruits que el propietari ha de rebre del masover i dels parcers, no la terra. Algunes vegades, l'arrendatari pot intervenir més activament i participar en nomenar el masover. És, de fet, una fórmula de cedir la comercialització dels fruits (49).

Les petites explotacions, tant de les zones vitícoles com de les zones cerealícoles, havien de portar els productes al mercat. Els uns perquè el que produïen el vi ho havien de vendre per força ni que fos en els moments en què els preus eren més baixos i als mateixos als que ja pagaven les parts de fruits; els altres, perquè havien de fer front a l'endeutament i al cadastre i havien de vendre el gran quan més barat anava i n'havien de comprar quan més car era. La riquesa fluïa cap a determinats grups socials.

Dels circuits comercials en sabem molt poc. L'existència de grans companyies que tenien socis a les diferents àrees productives de Catalunya fa pensar en formes organitzades d'extreure el producte de les zones productores per portar-lo cap a les zones consumidores o als ports litorals des d'on eren exportats. És la formació de capital comercial que VILAR va avançar però que a nivell dels productes del camp encara resta molt per saber (50). Tot i així, sembla que les grans companyies varen estar presents sobretot a les zones on no predominava el mas com són les comarques tarragonines i les terres de Lleida. Potser el pagès de mas va tenir un paper més actiu en la comercialització del producte agrari a diferències d'altres estructures agràries del Principat.

3. La distribució dels conreus a Catalunya a començaments del segle XIX

P. VILAR ja va assenyalar el procés d'especialització agrícola que es produïu durant el segle XVIII a Catalunya (51). En aquest apartat volem intentar cartografiar aquesta especialització a partir de les dades que aporta la Relació de V. FRIGOLA del 1824 (52).

- 48.- Sobre aquestes pràctiques vegeu Pierre VILAR, ob. cit., Vol. III, pp. 485-550 i Montserrat DURAN, *Renda i producció agrària a Catalunya (s. XVI-XVIII.-: l'Alt Urgell, el Baix Empordà, la Conca de Barberà i el Tarragonès*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1984.
- 49.- Tenim notícies d'aquesta pràctica al Solsonès (Ramon PLANES, *El creixement...*, ob. cit.-, a Girona, (Rosa CONGOST, *Reflexions...*, ob. cit.- i al Bages (Llorenç FERRER, *Pagesos...*, ob. cit.).
- 50.- Els socis de la companyia Cortadellas eren de Calaf (zona cerealícola.-, Manresa (zona productora de vi i teixits de seda), Reus (principal centre del comerç de vins i aiguardent.- i Barcelona. Alguns eren només parents instal·lats en altres ciutats com a representants de la companyia (Vegeu Luis NAVARRO), *La Compañía de Aragón, Estudios Históricos de los Archivos de Protocolos*, V, 1978, pp. 141-161).
- 51.- Vegeu Pierre VILAR, ob. cit. Vol. III, pp. 333 i ss.
- 52.- Es tracta de la *Relación de los pueblos de que consta el Principado de Catalunya, Corregimiento y Subdelegaciones en que se halla dividido: Ciudades, Villas, Lugares, Aldeas y Despoblados de que se compone; Señoríos a que corresponden; Cabeza principi de Justifica de cada pueblo; Obispados a que pertenecen; número de vecinos que hay en ellos; principales productos de su Agricultura; Industria de sus habitantes; cantidad anual que pagan por contribución de Catastro; horas que ditan asi de la capital del principado, como de la cabeza del corregimiento* o

Hom s'adona del predmoni del blat arreu de Catalunya. El 85% de les localitats esmenten el conreu del blat entre la seva producció. Només a les comarques nordoccidentals i a la Cerdanya, el sègol tendeix a substituir el blat. La producció de cereals constitueix, per tant, el tret característic fonamental de la producció agrària catalana. Les llegums apareixen a les dues terceres parts de les localitats catalanes. Mostra la seva extensió com a conreu dels guarets. Apareix gairebé en totes les associacions de conreus excepte una àmplia zona de Ponent des de la Cerdanya a la Ribera i una petita franja del litoral Baix i Alt Camp i Tarragonès.

A continuació apareix la vinya. És datada a més de la meitat de les localitats catalana. Destaca a totes les regions del litoral: la Garrotxa, el Bages, l'Anoia i a la regió VIII a excepció de la Segarra on només apareix a una tercera part de les localitats de la comarca. Relacionat amb aquest conreu destaca la producció d'aiguardent tot i que no coincideix la geografia del conreu amb la destil·lació. Així, a les comarques septentrionals del litoral no hi consten alambins. Aquests es concentren a la zona de Tarragona Tarragonès, Baix i Alt Camp, Conca de Barberà, Priorat, del Penedès Alt i Baix Penedès, Garraf i a l'Alt Catalunya Central Bages i Anoia. En altres comarques era més aïllada (Maresme, Pallars, Jussà, Segarra, Urgell i Montsià).

L'olivera és el quart conreu que apareix més citat i es localitza en dues grans zones del Principat. A llevant es localitza a tota la Regió II al Maresme. A ponent abasta la regió VIII excepció feta de la Segarra i s'expandeix per les comarques de la Ribera, Alt i Baix Camp, Tarragonès i Alt i Baix Penedès. A d'altres zones també hi és present però sense arribar a la mitjana de Catalunya (Garraf, Conca de Barberà, Priorat i Bages i Pallars Jussà).

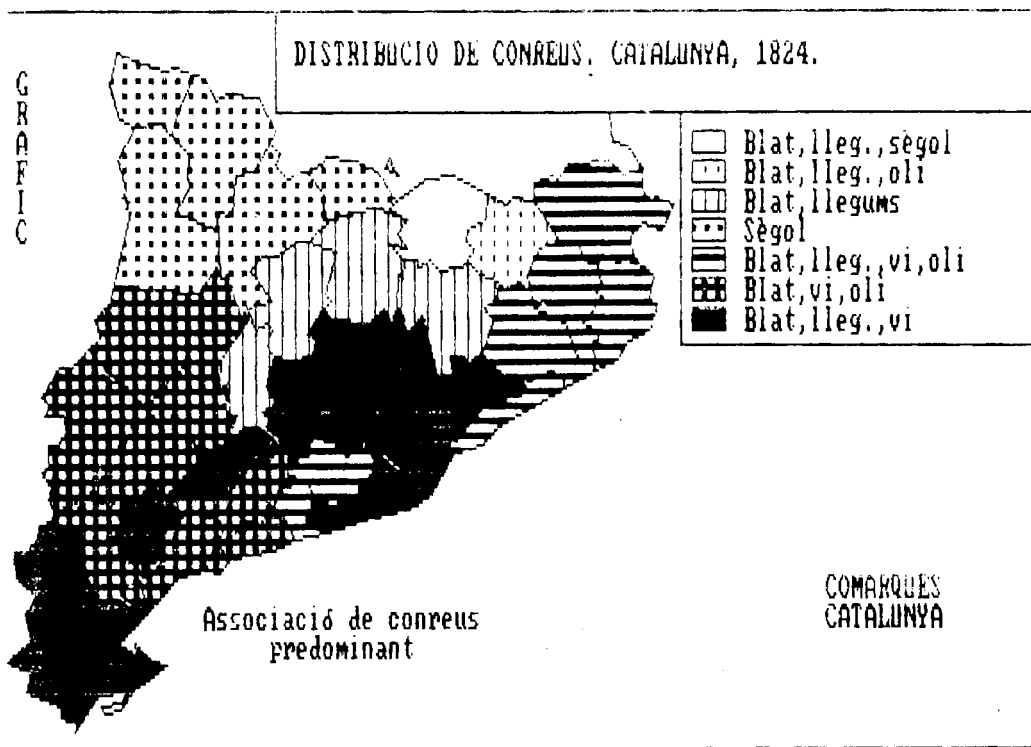
Al costat dels quatre conreus principals, n'apareixen d'altres en zones més concretes que indiquen aquest procés d'especialització. El blat de moro i la patata eren conreus d'introducció tardana. El primer el trobem representat al Vallès Oriental i el Ripollès. Les segones són mencionades a la Garrotxa, el Ripollès, el Berguedà, l'Alt Urgell i la Vall d'Aran, comarques muntanyenques on el blat creixia amb dificultat.

Entre els conreus que donen origen a matèries primeres per les indústries tradicionals cal esmentar el suro, que es concentra a les cinc comarques de la Regió II; el cànem, molt repartit arreu del Principat -Vallès Occidental i Oriental, Selva, Alt Camp, Baix Penedès, Tarragonès, Baix Camp, Montsià, Bages, Noguera i Segrià-; i la producció de capolls de seda al Baix Penedès i a la zona cerecícola de ponent Garrigues, Noguera i Segrià

Cal destacar també les avellanes -Alt i Baix Camp, Conca de Barberà, Priorat i Ribera-; les ametlles Priorat, Segrià i Urgell; les garrofes que es localitzen a la franja litoral des del Garraf al Montsià i l'Alt Camp i l'Alt Penedès; els alls de l'Alt i Baix Penedès i les llimones i taronges del Maresme.

subdelegación de que dependen; minas y demás que se hallan en los términos de cada uno de los pueblos; mandada formar por el Señor Intendente General de este Ejército y Principado Don Vicente de Frigola, Imp. de la Viuda e hijos de Don Antonio Brusi, Barcelona.

De forma sistemàtica, la *Relación* proporciona les principals produccions de cada municipi i parròquia. El mapa que hem elaborat és una síntesi a partir dels mapes parcials de conreus.

NOTA: Es tracta d'un mapa resum fet a partir dels mapes parcials de conreus. En aquests mapes parcials s'indica per a cada un dels conreus el percentatge de municipis de cada comarca on el conreu és present. Per elaborar el mapa resum s'ha tingut en compte el percentatge de municipis de Catalunya on apareix cada un dels conreus. En el mapa resum s'ha associat un determinat conreu a una determinada comarca quan el percentatge dels municipis on apareix aquest conreu és superior al percentatge mitjà de Catalunya. L'agregació dels conreus que segons aquest criteri apareixen a cada comarca ha donat origen a les associacions de conreus predominants que es representen al mapa resum.